

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Катедра „Дидактика”

Туул Селенге

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация тема:

**Основни тенденции в развитието на университетското образование в
Монголия и България след 1990 г.**

за присъждане на образователната и научна степен “доктор” по научна
специалност 1.2. Педагогика

Научен ръководител: доц. д-р Бончо Господинов

София, 2013

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Дидактика” (Протокол № 2 от 7.10.2013г.) във Факултета по педагогика и е насочен за защита.

Публичната защита на дисертацията ще се състои на открито заседание на 26.02.2014 г., от 13 часа, в заседателна зала № 1 в Ректората на Софийски университет „Св. Кл. Охридски”.

Дисертацията е в обем 199 стр. и включва заглавна страница, текст, приложения, литература, библиография, тезиси и декларация за достоверност.

Литературните източници са 58 на брой.

Материалите по защитата са на разположение в кабинет № 56, етаж 3, южно крило на Ректората.

Съдържание

Увод	5
1. Исторически преглед на университетското образование в България и Монголия до 1989 г.	7
1.1 Университетското образование в Монголия до 1989 г.	7
1.2 Исторически преглед на университетското образование в България 1888 г. – 1989 г.	8
2. Развитие на университетското образование в Монголия след 1990 г.	10
2.1. Социални, политически, икономически и културни промени в страната, в съответствие с глобалното развитие на света след 1990 г.	10
2.2. Промени в системата на висшето образование след 1990 г.	11
2.3 Основни закони в сферата на образованието след 1990 г.	12
2.4 Актуално състояние на висшите образователни институции	14
2.5 Кредитна система за получаване на висше образование	16
2.6 Управление на висшите училища в Монголия и финансовото им обезпечаване	16
3. Развитие на университетското образование в България след 1990 г.	19
3.1. Основни законодателни промени в университетското образование в България след 1989 г.	19
3.1.1. Образователно-политически промени след 1989 г.	19
3.1.2. Законодателни промени в системата на висшето образование след 1989 г.	20
3.1.2.1. Закон за автономия на висшите училища – 1990 г.	21
3.1.2.2. Закон за висшето образование – 1995 г.	21
3.1.3. Нормативна база за оценяване и акредитация на висшите училища.	23
3.1.4. Законодателство за развитието на академичния състав.	23
А. Закон за научните степени и научните звания – 1972 г.	23
Б. Закон за развитие на академичния състав – 2010 г.	24
3.1.5. Законодателна база за финансиране на висшето образование в България.	25
3.1.6. Нормативна база за управление на висшите училища.	26
3.1.7. Нормативна база по Болонската декларация – след 1999 г.	26
3.2. Някои актуални проблеми на университетското образование в България.	26
3.2.1. Висшето образование и образователната структура на населението в България.	26
3.2.2. Осигуряване на качество на висшето образование. Висшето образование и пазара на труда.	28
3.2.3. Университетска мрежа в България.	29
3.2.4. Актуално финансово състояние на висшето образование в България.	29
3.2.5. Състояние на преподавателските кадри във висшето образование.	30
3.2.6. Състояние на приема във висшите училища.	31
3.2.7. Управленска структура и ръководство на висшите училища.	32
3.2.8. Роля на студентите в управлението на висшите училища.	33
4. Някои изводи за развитието на университетско образование на Монголия и България за периода 1990 г. – 2010 г.	34
4.1. Обществено-икономически, политически и образователни промени в периода 1990 г. – 2010 г.	34
4.2. Нова законодателна рамка за висшето образование в България и Монголия след 1990 г.	35

4.3. Финансова обезпеченост на системите за висше образование.	36
4.4. Качеството на университетското образование на съвременния етап от развитието на двете страни.	36
4.5. Състоянието на преподавателските кадри в институциите за висше образование.	36
4.6. Дисонанс между системата за университетско образование и нуждите на пазара на труда.	37
4.7. Светско висше образование, независимо от идеологии и политически доктрини.	37
Заключение.	38
Приноси	40
Публикации по темата на дисертацията	40

Увод

Обект на дисертационното изследване е университетското образование в Монголия и България.

Предмет на изследването са актуалното състояние и основните тенденции в развитието на университетското образование в двете страни в периода 1990 г. – 2010 г.

С оглед на по-задълбоченото изследване на така формулирания предмет в дисертацията е обърнато специално внимание на значими аспекти на това образование в двете страни, а именно:

- масовизацията на висшето образование¹ и превръщането му в един от главните фактори за социалния и икономическия прогрес на обществото. Промени в образователната структура на обществото;
- измененията в използването на информационните технологии в образователната система за висше образование;
- осигуряване на високо качество на основните дейности на висшето училище – учебния процес, научните изследвания, квалификацията на кадрите;
- връзката между висшето образование и пазара на труда;
- развитие на университетската мрежа и приема във висшите училища;
- финансово състояние на системата за висше образование;
- състояние на преподавателските кадри;
- промените в управленската структура на университетите;
- новата роля на студентите в управлението им.

Поотделно тези характеристики на университетските системи за висше образование многократно са били предмет на анализ, открояване на проблемите и търсене на решения за тяхното преодоляване. Но на мен не ми е известно тези системи да са били подложени на сравнителен анализ и така да се открият някои сходни моменти и различия в актуалното им развитие като основа за по-близко сътрудничество. В този смисъл виждам своя малък принос.

Защо избрах тази тема за моя докторска дисертация? Темата за образованието като цяло, за всички негови степени винаги живо ме е интересувала. Но най-много ме вълнуват процесите, протичащи в университетското образование, с което съм свързала своята житейска съдба.

Нашите две държави имат много различия помежду си, но и много прилики. Те са различни по своето географско положение, територия, брой на населението, историческо развитие, национални традиции.

Но не са малко и обединяващите ни моменти. Преди всичко това са от една страна дълбоките ни народностни традиции в областта на писмеността, просветата и културата, а от друга страна – глобалните процеси в света в края на миналия и в началото на настоящия век. Обединяващ момент са и вековните връзки между нашите страни и народи.

И двете страни са люлки на внушителна древна култура и богато историческо минало, с вековни писмени паметници. Голям брой учени твърдят, че някои европейски народи, например българите, произхождат от земите на днешна Монголия.

Сега светът глобално се променя. В него протичат процеси на трансформация във всяка една област – икономика, политика, наука, култура, идеология, религия. След 1989 г. рухна разделенията от Студената война свят на капиталистически и социалистически страни. И двете държави – България и Монголия направиха своя избор към демокрация, отричайки тоталитарния модел на обществено устройство. България се присъедини към Европейския съюз на 1.01.2007 г., което е един исторически шанс и възможност да се развива в новите глобални условия.

¹ С оглед на избягване на повторения в текста термините „висше образование“ и „университетско образование“ ще бъдат използвани като синоними, като и термините „университет“ и „висше училище“. Университетите са висши училища, а и в двете страни университетското образование се регулира нормативно от Закон за висшето образование.

Всичко това го засягам, защото има пряко влияние върху процесите, които се развиват в системите на университетското образование в двете страни през посочения период.

Целта на изследването в дисертацията е да се открият и сравнят съвременните тенденции в развитието на системите за висше образование в Монголия и България, техните положителни страни и проблеми. На проверка беше подложена следната **основна хипотеза**: съвременните процеси в света обуславят наличието на идентични тенденции в развитието на университетските системи на Монголия и България. Същевременно те имат и своите разлики и особености, обусловени от историческите условия, традиции и конкретни социални практики. Може да се търсят пътища за по-близко сътрудничество.

За осъществяване на така формулираната цел бяха конкретизирани следните **основни изследователски задачи**:

1. да се потърсят историческите корени в развитието на университетското образование в Монголия и България до 1989 г. като основа за съвременното им състояние;
2. да се открият дълбоките промени в тази сфера на обществото, обусловени от социалната ситуация в двете страни, а също така и от потребностите на съвременните глобални процеси в света;
3. да се анализира актуалното състояние на системите за университетско образование в двете страни в различните им аспекти, в т.ч. и законодателните промени;
4. да се направи сравнителен анализ на съвременните процеси във висшето образование в Монголия и България и доколко те отговарят на световните тенденции;
5. да се открият някои изводи в това отношение за бъдеща съвместна дейност и ползотворно сътрудничество.

Историческият преглед и анализът на развитието на университетското образование в Монголия и България до 1989 г. дават основание да бъдат обособени следните **критерии за сравнителен анализ** на актуалното състояние и тенденциите в развитието на университетските системи на двете страни за периода 1990 г. – 2010 г.:

1. Място на системите за университетско образование в общата система на образование в двете страни.
2. Роля на системата за висше образование в образователната структура на населението.
3. Прием в системите за университетско образование.
4. Продължителност на обучението.
5. Критерии за оценяване на качеството на учебния процес.
6. Изход от системите за висше образование – как завършват своето обучение студентите и как се реализират на пазара на труда.
7. Преподавателските кадри – постижения, проблеми, квалификация.
8. Управленска структура на висшето училище.
9. Финансова обезпеченост на системите.
10. Общи тенденции в развитието на висшето образование в двете страни.

В дисертацията е направен опит за представяне и анализ на актуалното състояние и тенденциите в развитието на университетското образование във всяка страна поотделно според посочените критерии, след което в сравнителен план са направени някои основни изводи за разглежданите системи в двете страни.

В настоящето изследване са използвани различни **изследователски методи: проучване на литературни източници** относно университетското образование в Монголия и България, както в исторически, така и в съвременен аспект – енциклопедии, изследвания и анализи на национални и световни институции, разработки на отделни автори и материали от научнопрактически конференции, медийни публикации и др.; **сравнителен анализ; методи за събиране на емпирична информация** – главно данни, публикувани в сайтовете на Министерството на образованието на Република Монголия и на монголски висши учебни заведения **и методи за обработка и представяне на данни** – таблична и графична.

Основните понятия, които са използвани в дисертацията са „университетско образование”, „висше образование” (като синоними), „учебен план”, „учебна програма”, „образователен процес”, и други. В тях се влага такова съдържание, каквото е вложено в законодателните документи за висше образование в двете страни.

1. Исторически преглед на университетското образование в България и Монголия до 1989 г.

1.1. Университетското образование в Монголия до 1989г.

Много е дълга историческата традиция на образованието в Монголия и на стремежа на монголския народ към него. Но нас ни интересува в случая само един аспект – историята на университетското образование. Няма как да не кажем, че то се надгражда над **традиционното домашно, обществено и религиозно образование**. В Монголия, като страна с номадска култура, образователната форма, която преобладава от векове, е домашното образование, с което се придобиват начални знания и житейски опит.

Университетите и училищата към някои манастири са подготвяли специалисти в специфични области, като философия на религията, астрология, лекари, учители, преводачи.

Освен това религиозното образование в манастирите е готвило и **професионални кадри**, като скулптори, художници, архитекти, музиканти, танцьори, хореографи, печатари и др. Това образование е основата на бъдещето висше образование. То е подготвяло необходимите специалисти, обслужващи религиозния живот. Но в същото време специалистите по астрология, медицина и др. са служили и на обикновените хора.

Училища към официални учреждения са открити през втората половина на XVIII век в Их Хурее (днешния Улан Батор) и някои други градове.

Първото модерно училище е открито към Министерството на външните работи през 1912 г. Пак там е създадено и училище по руски език с цел разширяването на търговията и културните връзки между Монголия и Русия. През 1912 г. е открито и първото военно училище в днешния Улан Батор.

След народната революция от 1921 г. се разгръща движение за изграждане на система за образование. Създадено е училище за подготовка и на учители. През 1924 г. е създадено и Министерство на образованието на Монголия. До 1930 г. с държавно финансиране са открити специализирани училища по търговия, земеделие, животновъдство, медицина.

На X конгрес (1940 г.) на Монголската народно-революционна партия е взето решение веднага да започне подготовката за откриване на университет. Тогава е преценено, че за населението ще бъде трудно да изучава традиционната монголска азбука. **През 1941 г. се преминава на кирилица** и стартира национална кампания за изучаване на кирилицата.

Въпреки трудните години на Втората световна война с помощта на СССР през 1942 г. е открит Монголският държавен университет в Улан Батор. В него по подобие на руската образователна система са били преподавани медицина, ветеринарна медицина и педагогика (обучение на учители за средните училища). Впоследствие в него започват да се изучават физика, математика, естествени науки (химия, биология, геология), социални науки (философия, история, социология), икономика, право, филология (монголска, руска, английска). Факултетът по ветеринарна медицина се отделя от този първи национален университет на Монголия и е създадено висше училище за земеделие и отглеждане на домашни животни (1959 г.). Медицинското училище също се отделя и така се създава първият медицински колеж (1961 г.).

Професионалният колеж (настоящият политехнически колеж) и руският университет (настоящият университет по хуманитарни науки) се разделят през 1982 г. През 80-те години се създават колежи и в град Хобд (недалеч от Улан Батор). В град Хобд е създаден и филиал на Националния университет на Монголия. В префектурата Даркод Аймак се открива и учителски колеж за обучение на учители за началното училище. Икономически колеж е създаден в префектурата Забхан Аймак, а колеж по земеделие и животновъдство в град Хобд Аймак, град Дархан, Баянчандмань и т.н. ²

В края на 20-те и началото на 30-те години на миналия век монголски младежи са изпращани да учат в Германия и Франция.

² От литературата по въпроса зам, че и в България от Софийския държавен университет са се родили още много други висши училища.

След войната нараства броят на студентите в чужбина. Например през 1960 г. повече от 2 000 монголски студенти учат в чуждестранни университети.

В **законодателно отношение** от 20^{-те} години на миналия век училищното образование в Монголия се е регулирало от множество правила и предписания, докато през 1968 г. не е бил приет Декрет за образованието.³

Повече от 20 000 студенти са се записвали всяка година в Университета в Монголия между 1980 и 1990 г., а около 19 000 ученици в 30 техникуми и специализирани гимназии.

До 1990 г. в Монголия има Национален университет, политехнически институт, селскостопански университет, 2 педагогически университета, медицински университет, университет за чужди езици и др. След 1990 г. техникумите и колежите преминават към системата на висшето образование.

През 1990 г. – 13 825 от приетите студенти в университетите са получили бакалавърска степен, а 17 609 – професионално ориентирана бакалавърска степен.

Какви изводи може да се направят за образованието в Монголия до 1990 г.?(в т. ч. и за университетското образование) :

- до 1921 г. не е имало развита система за висше образование. По - висша квалификация се е осъществявала в манастирските училища при подготовка на свещеници или чрез стажуване са се подготвяли държавни чиновници.
- през 1921-24 г. се разгръща движение за изграждане на образователни институции. Създава се и Министерство на образованието на Монголия (1924 г.);
- не е имало специални закони за образованието до 1968 г., когато се приема Декрет за образованието (общ за всички образователни степени);
- до 1990 г. съществува безплатно образование за всички образователни степени;
- има недостиг на учебници;
- слабо е развита педагогическата теория;
- създават се първите висши училища (университети) в Монголия (след 1942 г.);
- променя се положително образователната структура на населението, но главно на ниво обща грамотност. Малък е процентът на хората с висше образование;
- университетската мрежа е разположена неравномерно по територията на страната – главно в някои по-големи градове;
- съдържанието на обучението е силно идеологизирано в съответствие с господстващата политическа система. Главно внимание се отделяше на пасивното запаметяване, а не на креативното мислене;
- в центъра на образователната система бе поставен учителят, а не ученикът и студентът с неговите потребности и интереси;

1.2. Исторически преглед на университетското образование в България 1888 г. – 1989 г.

Висшето образование в България има своите дълбоки исторически традиции. Изградило се е като система за целенасочено въздействие върху младото поколение с цел то да овладее определени знания и умения, и да се подготви с висша квалификация за всички сфери на управлението, икономиката, обществено-политическия и културен живот. (1, с. 683); (2, с.153, 154).

Началото на образованието в България се поставя още през IX – X век с Охридската книжовна школа на Климент Охридски, един от учениците на братята Кирил и Методий, създатели на славянската писменост. По-късно в средата на XIV век (1350 г.) съществуват училищата от висш тип – Килифаревската книжовна школа и Търновската на Патриарх Евтимий. Османското иго (1396 г. – 1878 г.) спира за дълъг период икономическото, политическото и културно развитие на българския народ. Епохата на Българското Възраждане (1762 г. – 1878 г.) е характерна с широко просветно движение. (1, с. 683);

След Освобождението от османско владичество през 1878 г. и настъпилите промени в обществено-политическия живот и социалната структура на обществото възниква

³ Отделно законодателство за висшето образование дотогава не е имало.

необходимостта от по-висока просвета и култура. По идея на проф. Иван Шишманов (бележит български и държавен деец) на **1 октомври 1988 г. при Софийската държавна класическа гимназия** (Първа Мъжка гимназия) се открива **Висш педагогически курс** с едногодишен срок на обучение. До 1904 г. той се нарича Висше училище. В него постъпват 43 души, завършили гимназия. Има едно отделение – историко-филологическо. Изучават се дисциплините: философия, педагогика, социология, културна история, българска история, славянска етнография, принципи на езикознанието, старобългарски и новобългарски език. От 1 януари 1989 г. се нарича Висше училище с тригодишен курс на обучение. **Така се поставя началото на най-старото висше училище в България – днешния Софийски университет „Св. Климент Охридски“** в София, наречен така от 1 януари 1935 г. (1, с. 683);

По-късно във Висшето училище се откриват и физико-математически факултет (1889 г. – 1890 г.) и Юридически факултет (1892 г.). (1, с. 683);

Първите жени-студентки се записват през учебната 1901-1902 г. По-късно се откриват Медицински факултет (1918 г.), Агрономически факултет (1921 г.), Богословски факултет (1923 г.), Ветеринарен (1923 г.) и др. Така софийското висше училище става родоначалник на много други висши училища, които по-късно се обособяват от отделните факултети.

Висши търговски училища се откриват в гр. Варна (1921 г.) и гр. Свищов (1936 г.).

През 1942 г. се открива и **Държавно висше техническо училище** с един факултет – строителен.

За подготовка на художници е открито **Държавно рисувателно училище** – 1896 г. От 1921 г. то се нарича Държавна художествена академия. **Музикално образование** се дава най-напред в частното музикално училище – 1904 г. През 1921 г. то прераства в Държавна музикална академия.

Военното висше образование в България също има своята история. Военната академия (основана през 1912 г.) е висше военно учебно заведение за подготовка на командни, политически, инженерни кадри и за развитие на военната наука. (1, с. 685, 686); (2, с. 161);

Висшето духовно образование в България води своето начало от 1923 г. като Богословски факултет към Софийския университет. От 1950 г. то прераства в Духовна академия „Св. Климент Охридски“ към Светия Синод на Българската православна църква

Медицинското висше образование подготвя лекари (с шестгодишен курс на обучение), стоматолози и фармацевти (с петгодишен курс на обучение). През 1918 г. към Софийския Университет се създава Медицински факултет. От 1950 г. той е вече Медицински институт с три факултета.

Висше образование по **физическа култура и спорт**. През 1942 г. се създава висше училище за телесно възпитание, а от 1953г. се нарича Висш институт за физическа култура. (1, с. 677, 683)

Обобщено можем да кажем, че до **9 септември 1944 г.**, когато в България настъпват дълбоки социални и икономически промени, има осем висши учебни заведения (ВУЗ): Софийския университет, три висши икономически училища в София, Варна и Свищов; Висше техническо училище с София, Художествена академия и Музикална академия, Висше училище за телесно възпитание. (1, с. 683, 684). През 1939 г.-1940 г. учебна година има 10 169 студенти. Това е сравнително малък брой. Но много младежи и девойки получават своето висше образование в чужбина – главно в Германия, Франция, Австрия. (1, с. 684, 685).

След тази година (1944 г.) висшето образование се преустройва **в съответствие с новата комунистическа идеология** на марксистко-ленинска основа. То е безплатно и по Конституция – светско и достъпно за всички граждани на Народна Република България без разлика на пол, националност, вероизповедание, социално положение.

Със **Закон за висшето образование (1947 г., 1958 г.)** се учредяват катедри по диалектически и исторически материализъм, въвежда се аспирантура (днешната докторантура). Обучението до голяма степен се идеологизира. (1, с. 684)

За получаване на висше образование без откъсване от производството съществува **заочно обучение (от 1948 г.) и вечерно (от 1960 г.)**.

През 1975/6 учебна година в България функционират 25 граждански висши учебни заведения, една Академия за обществени науки и социално управление (при ЦК на БКП), шест висши военни училища и една Духовна академия.

През учебната 1975/76 г. във ВУЗ се обучават 106 055 студенти, от които 56 871 са девойки. Студентите се поощряват със стипендии, общежития, допълнителни отпуски за следващите задочно студенти (без откъсване от производството) и др. (1, с. 685).

Типовете висше образование, които получават студентите са най-разнообразни: хуманитарно висше образование, естественонаучно, техническо и др. в най-различни специалности: биологическа, химико-технологическа, архитектура, селско стопанска, юридическа, педагогическа, филологическа, философска, историческа, музикална и др.

Подборът на преподавателите във ВУЗ през този период (1944 г. – 1989 г.) се извършва съгласно изискванията на Закона за научните степени и научните звания, приет през 1972 г.

Научните звания в системата на висшето образование са асистент, преподавател, доцент и професор. А **научните степени** са „кандидат на науката“ и „доктор на науките“. Те се присъждат след защита на кандидатска и докторска дисертация

В България до 1989 г. съществуват и т.н. **полувисши учебни заведения (ПВУЗ)**. След 1989 г. те вече са колежи и претърпяват съществена промяна – някои остават самостоятелни, а други в състава на ВУЗ. Полувисшето образование е звено от цялостната образователна система в България, което се получава след завършване на средно образование. Съдържанието му се определя от обществените потребности в областта на икономиката, социалния живот, духовното развитие.

Между двата вида учебни заведения (висши и полувисши) съществува мобилност – студентите могат да преминават от единия в другия вид.

До 1990 г. в България съществуват и двата клона на висшето образование (висше и полувисше) с очертана специфика и разлика между тях. **Какви изводи могат да се направят за развитието на висшето образование в България за периода 1888 г. – 1989 г.:**

- Висшето образование в България има дълбоки исторически корени и се ползва с голям авторитет. В него в този период учат неговия брой младежи и девойки (в сравнение със завършващите средно образование), (6, с. 20).
- В годините до 1989 г. висшето образование се е развивало главно в количествен аспект, но е изоставало в качествено отношение – в много случаи далеч от най-развитите технологии в световното производство и в различните области на социалния живот. (6, с. 53).
- Въпреки че по закон висшето образование е достъпно и безплатно, то далеч не е обхващало голям процент младежи и девойки от съответната възрастова група.
- Ниска степен на практическа насоченост на обучението във ВУЗ – откъснатост от света на бизнеса и икономиката, от потребността на обществото от определен тип специалисти с определен набор от практически знания и умения.
- Отлив на млади хора от преподавателска дейност главно поради ниския им социален статус. (18, с. 2).
- Недостатъчно добра материално-техническа база на висшите учебни заведения, което предопределя използването на остарели дидактически средства, методи и форми на обучение.
- По съдържание обучението във ВУЗ е било силно идеологизирано, особено по хуманитарните дисциплини. (1, с. 684).

2. Развитие на университетското образование в Монголия (1990 г. – 2010 г.)

2.1. Социални, политически, икономически и културни промени в страната, в съответствие с глобалното развитие на света след 1990 г.

В политически план с новата Конституция през 1992 г. бяха отменени управлението на една партия, централизираната власт и ограничението на човешките права

В икономически план се премахна централизираната планова икономика, стриктната регулация на услугите и цените.

От социална гледна точка се премахна задължителното безплатно образование, необлаганото с данъци социално осигуряване и др. Бедността се задълбочи през 1990-те години и хората обедняха чувствително.

Икономическият хаос и социалното безредие в началото на 90-те години доведоха до **объркване в сферата на образованието**. За бедните хора бе трудно да осигурят образование на децата си.

Всичко това се отрази негативно върху развитието на образователната система в Монголия. Икономическият спад в началото на 90-те години, въвеждането на свободните пазари, приватизацията на стадата оказаха сериозен натиск върху финансовата стабилност на семействата и възможностите за финансиране на образованието, в т.ч. и на висшите училища. Преди 1990 г. образованието в страната беше силно субсидирано. Разходите за образование бяха 27%⁴ от бюджета през 1985 г. От 1999 г. този процент спадна под 15%⁵ от общия бюджет.

Посоченият в следващата таблица модел на развитие на монголското общество след 1990 г., ясно очертава новите условия, при което се развива образователната система.

Таблица 1. Модел на развитие на обществото в Монголия след 1990 г.

Минало	Настояще
В политическата сфера	
Контрол над действията и изразяваните убеждения	Свободно изразяване на мнение
Партиен контрол	Демократична реформа според принципите на многопартийната система
Неограничена власт на една партия	Правителство, което се основава на Конституцията
Формални заседания на Великия народен Хурал	Постоянно действащ парламент
Липса на прозрачност	Прозрачност на политическо ниво
Централизирана власт	Отслабване на позициите на централизираната власт
Ограничение на човешките права	Свобода и признаване на човешките права
В социалната сфера	
Социалистическа (комунистическа) идеология	Човешки права (Водеща световна политика)
Комунистически модел на социална политика	Човешки права в социалната област
Задължително образование	Избор на образователен кодекс
Безплатна медицинска грижа	Здравно-осигурителна система
В икономическата сфера	
Планова икономика	Икономика, базирана на пазарния принцип
Регулация на пазара на потребителските стоки	Липса на ценови контрол
Данъчно облагане на националните предприятия и negdel (зеделски и животновъден кооператив)	Данъчна реформа (Данък върху доходите на физическите лица)
Национализация	Частна собственост

2.2. Промени в системата на висшето образование след 1990 г.

Тези дълбоки обществени промени в живота на страната след 1990 г. налагат и съответни същностни реформи в университетското образование.

⁴ Robert I. и Savada, Andrea Matles „Образование в Монголия” 1989 г.

⁵ Weidman, John C „Развитие на монголското образование” 2005 г.

До 1990 г. висшето образование в Монголия бе под строг държавен контрол. С промените след това в образователната система настъпват сериозни демократични реформи. Увеличават се академичната свобода и институционалната автономия и те вече са защитени от новите закони. Ректорите на институциите за висше образование вече се избират от академичния състав.

През 1991 г. е приет Законът за образованието. С него се одобрява и приватизацията в образователния сектор. Първите частни университети се създават през 1991 г. Първият частен университет е Монголският Бизнес университет. Други частни университети са Националният спортен университет, университетът Shgihodag, университетът Otgon Tengel и др. След това частните университети започват да се появяват един след друг и през 2003 г. те вече са 137.⁶ Поради неустановените позиции на преподавателите, лекциите се водят почти само от преподаватели на хонорар.⁷

Налагаше се да се използват **компютърните технологии и интернет**, развиващи уменията за събиране на информация.

Всички специализирани висши технически училища, наречени „Техником“ се преименуват в „колежи“ и се включват в категорията на висшето образование.

Първата половина на 90-те години (1990 - 95 г.) е време на демократични промени, но и време на социално обръкване. **Устойчиво развитие започва да се наблюдава от втората половина на 90-те години.**

Основните университети в Монголия са: Националният университет на Монголия, както вече беше посочено, основан през 1942 г. (МУИС); Националният научно-технически университет (ШУТИС); Националният Университет по здравни науки (ЭМШУИС), Университетът по Хуманитарни науки (ХУИС), Националният университет по земеделски науки (ХААИС), Университетът за култура и изкуство (СУИС) и Националният Университет по Образование (МУБИС).

В тези университети се преподава и осъществява научна дейност в сферите на правото, естествените науки, социалните науки, политиката, икономиката, инженерните науки, технологиите, земеделието и животновъдството, медицината, културата и изкуството и т.н.

Военният университет и филологическият университет се създават на базата на предишните колежи.

2.3. Основни закони в сферата на образованието след 1990 г.

В този параграф се разглежда накратко нормативната уредба, регламентираща функционирането на системата на образованието като цяло и на системата на висшето образование в частност в периода 1990 – 2010г. Основните закони на тази уредба са представени в долната таблица.

Таблица 2. Основни закони в сферата на образованието след 1990 г.

Закон за Образованието (1991 г.)⁸

- прозрачно и демократично управление на образованието;
- интеграция на научното образование;
- либерализиране на централизираното училищно управление и училищния бюджет;
- управлението на образованието на регионално ниво преминава в ръцете на местните училища;
- увеличаване на независимостта на университетите;
- създаването на нови частни училища.

Закон за образованието (1995 г.), Закон за Висшето образование (1995 г.)

- разширяване на участието на обществеността в управлението на училищата;
- ясно определено участие на училищното управление в работата на Министерството на образованието;

⁶ В-к „Onoodor” – 15.07.2003 г.

⁷ В-к „Montsame Medee” – 13.07.2003 г.

⁸ През 1991 г. все още няма отделен Закон за висшето образование в Монголия

- разграничаване на бюджета на задължителното средно образование и този на висшето образование;
- въвеждане на система за оценка – (magadran itgemjlel) във висшите учебни заведения.

Ревизия на Закона за Висшето Образование (1998 г.)

- организиране на преподавателите в сферата на университетското образование;
- създаване на класация на университетските степени;
- уточняване на задълженията на университетите;
- определяне на отговорностите на изпълнителните университетски служители;
- очертаване на правата на студентите.⁹

Закон за висшето образование – ревизия (2002 г.)

През 1991 г. въпреки трудностите е приет Закона за образованието (общо за всички степени, в т.ч. и университетско).

През 1998 г. Законът за образованието, Законът за Висшето образование и Законът за Началното и Средно образование бяха ревизирани. Във висшите учебни заведения бе въведена кредитната система и бяха дефинирани изискванията към висшите образователни институции.

През 1999 г. бе приет Закона за Докторските и магистърски степени. Също така, през 1999 г. започва отпускането на стипендии на студентите във висшите учебни заведения.

През 2002 г. Законът за Образованието, Законът за Висшето образование и Законът за Началното и средно образование бяха отново ревизирани.

Законът за образованието от 2002 г. класифицира видовете институции за висше образование, а именно: университети, висши учебни заведения и колежи.

Университет – това е образователна институция, в която се извършват научни изследвания, преподават се конкретни дисциплини, осъществяват се фундаментални и приложни изследвания в различни научни области. Има база, създаваща условия за обучение в бакалавърска, магистърска и докторска степен.

Висше учебно заведение – осъществява обучение и научни изследвания в конкретна научна сфера. Студентите, които се обучават получават диплома (при 90 кредита), бакалавърска степен (при 120 кредита) и магистърска степен (при 150 кредита).

Колеж – професионално насочена образователна институция, която дава диплома или бакалавърска степен.

И трите вида образователни институции дават висше образование, но съществува ясно очертана граница между тях.

Министерството на образованието, науката и културата определя разликата между институциите, предлагащи висше образование според това какъв е броят на докторите сред щатните преподаватели и каква е ефективността на съответната институция.

Съдържанието на висшето образование се състои от общо-професионална подготовка, професионална специализация и неспециализирана обща подготовка:

Степените на висшето образование се определят на базата на конкретните за всяка специалност кредити и са: бакалавърска, магистърска и докторска.

Към висшите-образователни институции може да има индустриални центрове и такива свързани с услугите, лаборатория, болница, центрове за практическа работа, отдел за подкрепа на съвместната или индивидуална научна работа.

Правителството одобрява създаването на национален университет, национален колеж и училище, ведомствено на националния професионален колеж.

Правителството решава да създаде, реорганизира или прекрати дейността на университета, националното висше учебно заведение и професионалния колеж.

⁹ Z. Monhdalai, Deed Bolobstroliin Zagbarund, 1999 г., 2000 г.

Основателите на частните университети, частните колежи и частните професионални колежи имат право да прекратяват дейността на институциите, без да нарушават правата на студента, но се изисква и одобрението на Министерството на образованието.

Прием в университета, висшето учебно заведение и професионалния колеж

Университетът, висшето училище и професионалният колеж могат да приемат лицата, които са завършили напълно средното си образование на базата на способността им да учат. Приемът се извършва чрез селекция.

Вземайки предвид възможностите на висшето училище Министерството на образованието определя приема

Министерството издава правила за приема на студентите, тяхното записване за магистърски или докторски курс на обучение.¹⁰

В университета, висшето училище или колежа се преподава следвайки програмата за всяка една специалност. Ректорът утвърждава програмата с одобрението на Министерството на образованието. Той чрез Ректорския съвет и Научния съвет определя структурата на образователното съдържание, практическия план, правилника на университета и начина на преподаване.

В професионалния колеж при 90 кредита студентите получават дипломи за завършено висше образование. Обучението за бакалавърска степен е равно или повече от 120 кредитни часа, за магистър е равно или повече от 150 кредитни часа, а докторантурата е равна или повече от 210 кредитни часа, включително часовете за подготовка.

2.4. Актуално състояние на висшите образователни институции

През 2002 – 3 г. броят на записалите се студенти в монголските институции за висше образование са 98 031. От тях 31 197 студенти се учат в частни висши училища.

Какво е мястото на системата за висше образование в цялостната образователна система в Монголия?

- над средното образование се надгражда системата на висшето образование – университет, висше учебно заведение, колеж; с 4 степени – дипломно образование, бакалавър, магистър, доктор (различно е за различните видове висши училища). Вече беше разгледан този въпрос.¹¹
- техническо и професионално образование в Монголия се получава в Центрове за производство. Някои клонове на колежи, висши учебни заведения и университети също дават техническо и професионално образование.

През 2008 – 9 учебна година в страната има 151 висши учебни заведения, включително чуждестранните университети и техните филиали в Монголия.

В долните таблици е посочена промяната в институциите за висше образование от 2000 г. до днес (2013 г.), както и броят на студентите в различните видове висши училища и образователно-квалификационни степени.

Таблица 4. Промяна в институциите на висшето образование от 2000 г. до днес (2013 г.)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Брой на висшите учебни заведения	172	178	185	183	184	180	170	162	151 ¹²
Държавни	38	41	42	48	49	49	48	47	48
Частни	134	130	136	128	129	125	116	109	98 ¹³
Филиал на висше учебно	-	7	7	7	6	6	6	6	5

¹⁰ Това бе заличено от Закона по-късно – на 8.12.2006 г.

¹¹ В настоящата дисертация – Глава II, т. 2.2.

¹² Не са включени институциите, които не са дали информация за студентите

¹³ Не са включени институциите, които не са дали информация за студентите

заведение									
Университети	12	12	12	12	14 ¹⁴	14	14	14	14
Колежи	56	61	64	61	35 ¹⁵	38	45	46	51
Професионални колежи	104	105	112	110	135 ¹⁶	128	111	102	86 ¹⁷

60.1% от студентите са жени, 90.1% от студентите учат за бакалавърска степен, 5.9% от студентите учат за магистърска степен, 1.4% от студентите учат за докторска степен, 2.6% от студентите учат за диплома (при взети 90 кредита). 90.5% от студентите учат редовно.

Процентът на студентите, които учат различни форми на обучение е показан в следващата таблица.

Таблица 6. Процент на студентите, които учат различни форми на обучение

	Студенти редовна форма на обучение	Студенти вечерна форма на обучение	Студенти дистанционна форма на обучение
Общ процент на студентите	90.5 %	3.9 %	5.6 %
Процент на студентите, които учат в държавни учебни заведения	88.8 %	4.7 %	6.5 %
Процент на студентите, които учат в частни учебни заведения	93.9 %	2.2 %	3.9 %

През академичната година 2007/2008 общо 1207 чужди студента от 28 държави се обучават в монголски университети, институти и колежи. 952 студента в бакалавърска програма, 132 в магистърска и 24 в докторска програма. 148 студента се обучават със стипендии от монголското правителство, 78 студента със стипендии от други организации, 22 студента – с техни държавни стипендии и 958 студента на свои разноски. Повечето от студентите са от Русия (529 студента), Китай (406 студента), Корея (130 студента), Турция (51), Япония (20 студента) и Виетнам (18 студента).

Увеличи се броят на студентите, които заминават да учат в чужбина

От 1990г. насам броят на студентите се е увеличил с 7 до 10 пъти. Негативният елемент в този процес обаче започна да излиза наяве в съществуващите в момента висши училища. А именно:

- по отношение на частните университети, качеството на обучение е ниско;
- тъй като правителството оряза финансовата помощ за националния университет, всеки университет започна да приема студенти извън своя капацитет и, в резултат на това, качеството на образованието започна да спада;
- преподавателите в националния университет заемат подобен пост в конкурентни частни университети едновременно;

През 1997 г. в монголското висше образование бе поет курс към акредитация на университетите. Акредитацията бе нужна с оглед оценка на качеството на висшето образование и подбор на институциите, които го представляват. Системата за акредитация бе въведена и по отношение на колежите и техническите училища.

¹⁴ Не са включени филиалите на чуждите университети и университета „Ховд“

¹⁵ Не са включени филиалите на чуждите университети и университета „Ховд“

¹⁶ Не са включени филиалите на чуждите университети и университета „Ховд“

¹⁷ Не са включени институциите, които не са дали информация за студентите

През 2006 г. броят на висшите учебни заведения в Монголия е 171.¹⁸ Сред тях акредитираните са 91. И само 19 от тези 91 отговарят на изискванията за качествено образование.¹⁹

Акредитацията на висшите училища в Монголия играе изключително голяма роля. Още повече, че институциите трябва да бъдат акредитирани, за да бъдат допуснати до държавна финансова подкрепа.

Преди 1995 г. бакалавърски степени бяха признавани от Министерството на образованието чрез Висшия съвет за научните степени и звания, председателстван от министъра на образованието и съставен от учени от различни области. През 1995 г., обаче, от обнародването на Закона за висшето образование по право дипломи и степени се предоставят пряко от институциите, които дават висше образование.

2.5. Кредитна система за получаване на висше образование

През 1991г. в монголското висше образование беше въведена кредитна система по подобие на тази в САЩ.

Кредитите представляват стандартна единица от скалата на образователното съдържание и се превръщат в основата, върху която се калкулира наученото от студента, образователната скала, преподавателя и основата, върху която се отчита учебния процес.

1 кредитен час представлява:

- 1 час лекция плюс 2 часа самоподготовка на студента;
- 2 часа семинари плюс 1 час самоподготовка;
- 3 часа практически занятия.

По отношение на практиката и защитата на дипломната работа, 48 часа се смятат за 1 кредит.

Задачата на бакалавърската научна степен е студентът да усвои основните знания и умения свързани с научната работа. Той/Тя задълбочават съдържанието на наученото по време на обучението за бакалавърска степен като натрупват изключително ценни знания, умения и тренинг.

Записването за посещение на часовете става по електронен път и има два етапа. Студентът избира задължителните и свободноизбираемите предмети, които се изучават 13 и 14 седмица от съответния семестър и дава своите предпочитания. На 15 или 16 седмица академичната група оповестява кой преподавател ще води съответния предмет. Наложително е студентът да покрие общо 15 кредита за 16 седмици (1 семестър), но не повече от 21. Ако студентът не се запише за следващия семестър, се уведомяват родителите или финансовите попечители.

Кредитите в основната специалност са 54. Студент, който е взел 60% и повече от посочения брой кредити има право да определи основната посока в своята специалност и изпраща програмата за по-нататъшното си обучение, както на академичната група, така и на преподавателския отдел.

Продължителността на бакалавърската степен е 4 години, но е възможно да се продължи с още 2 години.

2.6. Управление на висшите училища в Монголия и финансовото им обезпечаване

Доскоро висшето образование в Монголия бе под строг държавен контрол. Но както вече бе посочено след 1990 г. настъпи период на демократизация. Ректорите на институциите за висше образование вече се избират от академичния състав. Академичната свобода и институционалната автономия сега са защитени от закона за висшето образование. Министерството на образованието изпраща свои представители в управителните съвети на държавните институции. Министерството на науката, технологиите, образованието и културата (MSTEC) е централният орган, който формира националната образователна политика и определя стандартите за всяко ниво на обучение. То отговаря и за започването на учебната година, за изготвяне и публикуване на учебници и администрира процедурите за завършване на

¹⁸ Сега броят на висшите училища е 178 – 2012 г.

¹⁹ В-к “Onoodor” – 13.12.2006 г.

образованието. Министерството предоставя лицензии на всички нови институции за висше образование, то определя общите разпоредби за преподаване и научни изследвания.

Министерството се стреми да повишава ефективността от висшето образование чрез реструктуриране на управлението на университетите. То определя националните политики за признаване на образователни документи, двустранни и многостранни споразумения и въпроси, свързани с признаване на обучение, дипломи и степени на висшето образование.

Например, да вземем Националния Университет на Монголия. Управлението му се състои от:

Ректорски съвет (не повече от 10-15 д.)

Научен съвет – хабилитирани преподаватели

Ректорът има заместници по:

- научната дейност;
- преподавателската дейност;
- социалните въпроси;
- финансовите въпроси;

Начело на факултетите има декан със заместници по научната дейност, по учебната работа и др.

Може да бъде създаден и Административен съвет, подчинен на Ректора.

Преподаватели и студенти

Преподавателят, който има магистърска или по-висока степен е титуляр в специалността в съответния университет, институт или колеж. Щатните преподаватели, които нямат специалност, водят часовете по дидактика. Степените в йерархията на преподавателите са: професор, доцент, старши асистент, асистент, младши асистент.

Университетът и колежът присъждат професорска и доцентска титла на преподавателите, които са преподавали във висше учебно заведение и имат докторска степен, като се взема предвид периода на работа, професионалната подготовка, опита, издаване на научна литература, научни изследвания.

Права и задължения на преподавателя

Според Закона за образованието преподавателите имат следните права:

- Могат да работят като съветници в държавни органи, индустрията и услугите;
- вземат отпуск за работата си по научна книга;
- правят самооценка на работата си по специалността, усъвършенстват се и получават социална осигуровка и бонуси

Права и задължения на студентите

Студент е лицето, което се обучава в професионална бакалавърска и бакалавърска степен на университета, колежа и професионалния колеж. Лицето, което се обучава в магистърски курс, се нарича „кандидат-магистър“; този, който се обучава в докторска програма се нарича „кандидат доктор“.

До 1993 г. монголските висши училища предлагаха предимно бакалавърски програми, водещи до присъждане на диплома със званието „специалист“. От 1993 г., според Закона за висше образование, структурата на самото висше образование е преустроена в тристепенна система, състояща се от бакалавърска, магистърска и докторска степен.

Монголската академия на науките, която насърчава научните изследвания в областта на науката и технологиите, присъжда степен „доктор на науките“ за изключителен принос към научни области. В този смисъл, „доктор на науките“ не е толкова известна степен, тъй като се дава само за отлични постижения.

Много важен е въпросът за реализацията на студентите след завършване на висшето им образование. Следващата таблица показва броя на завършилите студенти и процента на наетите на работа.

Таблица 11. Наети на работа лица, завършили висши учебни заведения

	2000 г.	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.
Завършили студенти	14,868	17,671	18,289	21,109	22,397	23,628	25,938	29,599	38,628
Наети на работа	1,947	3,731	4,824	7,037	7,924	7,606	9,562		
Процент на наетите на работа студенти	13.1	21.1	26.4	33.3	35.4	32.2	36.9		

През 2006 г. процентът на наетите на работа студенти е сравнително малък – 36,9%. И през последните години това е един нерешен въпрос в системата на висшето образование и икономиката на страната.

Едни от най-важните въпроси на университетското образование това са въпросите за неговата икономическа и социална осигуреност.

Финансовите ресурси на университетите, институтите и колежите са следните:

- национален бюджет;
- финансови ресурси, свързани с научните изследвания и плана за научната програма;
- такси от студентите;
- приходи от бизнес дейности;
- дарения от компании, организации, граждани в съответствие с правилника, одобрен от Министерството²⁰;
- финансиране и финансово подпомагане;
- други финансови ресурси.

Частните висши учебни заведения получават известна финансова подкрепа от публичната администрация при назначението на преподавател и подобряването на образователната ситуация в съответствие с приетите от правителството правила.

Независимо дали става въпрос за национален или частен университет, техните финансови ресурси подлежат на инспекция на всеки 2 години и резултатите се публикуват

Социална осигуреност на студента

Според Закона за образованието, на студента се осигурява общежитие в случай, че това е необходимо, за да може да посещава занятията. Осигурява му се стипендия, финансова подкрепа, студентски заем, който не е необходимо да се връща от сираци, инвалиди, социално слаби студенти²¹.

При отлични резултати по време на обучението и научните изследвания на студентите се дават финансови награди, също така му се правят отстъпки и намаления на таксите при определени условия.

Преди 1993 г. образованието в Монголия на всички нива е напълно безплатно и се субсидира от правителството. От 1993 г. се въвеждат такси за обучение на студентите. Но правителството продължава да предоставя финансова помощ под формата на безвъзмездни средства и заеми за студенти от семейства с ниски доходи и на тези, които показват отлични академични способности.

Държавните висши училища получават държавно финансиране за осъществяване на своята дейност. Но те трябва да са акредитирани, за да бъдат допуснати до държавна финансова подкрепа.

²⁰ Този член бе допълнен на 8.12.2006 г.

²¹ Ако работи 5-6 години след завършване на висшето си образование по специалността, не връща този студентски заем.

3. Развитие на университетското образование в България след 1990 г.

3.1. Основни законодателни промени в университетското образование в България след 1989 г.

3.1.1. Образователно-политически промени в България след 1989 г.

В края на XX век и началото на XXI век в световен мащаб, в частност в Европа в т.ч. и в България, станаха и стават дълбоки социално-икономически и политически промени. Светът глобално се променя. В него протичат процеси на трансформация във всяка една област на общественото развитие – икономика, политика, наука, култура, идеология, религия.

Обединена Европа се стреми към единно образователно пространство, което се характеризира със свободно движение на хора, учене през целия живот и академично признаване на квалификациите.

През **1999 г. в Болоня** се провежда форум, на който се подписва съвместна **Декларация за европейско пространство за висше образование** от министрите на 29 европейски страни, между които и България. С подписването на **Болонската декларация** се поставя началото на изграждането на европейска зона за висше образование и повишаване на достъпа до европейския пазар за висше образование и научни изследвания. (25, стр. 14).

От 1999 г. целта на просветните органи в България е тези цели и задачи на Болонския процес да станат част от вътрешната реформа на българското висше образование.

Какво е развитието на системата за висше образование в България в края на XX век и началото на XXI век?

В началото на 90-те години на XX век броят на студентите в страната е 120-30 хил., от които 100-110 хил. във висшите училища и 20-30 хил. в т.н. полувисши институти. На 10 хил. души население са се падали 150-160 студенти. (6, стр. 20). Това е един сравнително нисък показател, който е нареждал България на едно от последните места в Европа и след другите развити страни в света.

Например МСКО'97 г. (Международната стандартна класификация на образованието) дава следните данни за България (2006 – 2011 г.). (18, част от таблица 2).

Записани учащи по степени на МСКО'97 г.

		2006/7 г.	2007/8 г.	2008/9 г.	2009/10 г.	2010/2011 г.
МСКО 5В, 5А, 6	Висше образование от тях	258 692	264 463	274 247	287 086	285 265
МСКО 5В	Колежи	26 953	26 169	27 724	28 947	25 511
МСКО 5А	Университети и специализирани висши училища	226 923	233 941	242 574	254 289	255 659
МСКО 6	Докторантура	4 816	4 353	3 949	3 850	4 095

Ако се сравнят данните по брой учащи във висши училища през 1990 г. и за учебната 2010/11 г. най ясно се откроява масовизацията на висшето образование в България. Общият брой на студентите се е увеличил около два пъти.

За много кратък период (4-5 г.) след 1990 г. протича експанзия (масовизация) на висшето образование в България. Разликата е, че в другите страни тя се е развила за няколко десетилетия, а не за няколко години. Държавата, с плановете за прием на студенти, стимулира тези процеси на разширяване обхвата на висшето образование. Широко се отварят вратите на университетите. Виждаме от таблицата по-горе, че за учебната 2010/11 г. приемът на студенти вече е по-голям от 285 хил. Същевременно някои висши училища не могат да изпълнят държавната поръчка за прием. Това е породено от нарушената демографска обстановка в страната (спад на раждаемостта и емиграция на млади хора в чужбина) и социалните условия

(увеличаваща се бедност сред значителна част от населението). (7, стр. 50); (6, стр. 33, 34, 35); (23, стр. 63, 64).

В резултат на тази масовизация и значителното оттегляне на държавата от прякото ръководство на висшите училища се влошават финансовите условия във висшите училища и качеството на получаваното образование.

Характерни за този период са и промените в професионалната структура на специалностите. Увеличаването на броя на студентите в България е станал само в определени групи и специалности – най-много в обществените и някои хуманитарни специалности (право, икономика и мениджмънт). В доста други групи професии и специалности броят на студентите дори се намалява, с всички негативни последици за пазара на труда и развитието на икономиката в страната. (7, стр. 14, 15, 16);

Негативна тенденция е и това, че се занижават изискванията към приемания контингент студенти поради скокообразното увеличаване на приема. Това влошава качеството на висшето университетско образование, а се намалява колежанското образование (неуниверситетския клон на висшето образование).

През периода след 1990 г. се осъществява **вътрешноструктурна диверсификация във висшите училища в България.** (6, стр. 30).

Въвеждат се (още преди Болонската декларация) степените бакалавър и магистър, които заедно с докторантурата осъществяват тристепенната система на обучение в университетското образование. (11 – Закон за висшето образование – 1995 г.) (25, стр. 64).

По данни на НСИ (Националния статистически институт) (19) за 2010/11 уч. г. от общо 22 432 преподаватели (13 студента на 1 преподавател), на основен трудов договор са 13 741 (21-22 студента на преподавател). Другите се отчитат на две места или са пенсионери. Това се отразява негативно на качеството на висшето образование.

Данни на Националния Статистически Институт – преподаватели по степени на МСКО 97 (18)

Общо	2006/7	2007/8	2008/9	2009/10	2010/11
Висше образование (МСКО 5В, 5А, 6)	23 436	23 207	22 672	22 662	22 432
От тях:					
	2006/7	2007/8	2008/9	2009/10	2010/11
Колежи (МСКО – 5В)	2 136	1 882	1 566	1 385	1 375
Университети и специализирани висши училища (МСКО - 5А)	21 300	21 325	21 106	21 277	21 057

След 1990 г. се разраства броя на частните висши училища. До 2000 г. са открити 4 частни висши училища, а след 2000 г. – само две нови частни училища. В частните висши училища се обучават около 20% от студентите в България – 57-58 хил. души. (6, стр. 55, 56);

Много спорен в България е въпросът за броя на висшите училища. В материали на Световната банка се предлага да се разгледа възможността за сливане на някои висши училища в по-големи институции. Също така се предлага да се създадат по-малък брой многопрофилни университети с по-голям брой записали се студенти. Сега акредитираните висши училища са общо 53²², от които 43 са висши училища от университетски тип. От 29 колежи - 21 са в структурата на университетите, а останалите 8 са самостоятелни.. Много е важно да се запазват висшите училища в отделните региони на страната, за да не се обезлюдяват цели области откъм младо население.

3.1.2. Законодателни промени в системата на висшето образование след 1990 г.

През този период (1990 г. и досега) законодателната база за висшето образование в България е сериозно променена в съответствие с извършващите се в страната дълбоки социално-политически промени.

²²Материали на Световната банка, раздел „Образование”- №12 от библиографската справка

3.1.2.1. Закон за автономия на висшите училища – 1990 г.

Първият държавен акт, отнасящ се до системата на висшето образование е приетият през 1990 г. **Закон за автономия на висшите училища**²³. Този закон урежда взаимоотношенията на ВУЗ (висшите учебни заведения, както тогава са се наричали висшите училища) с държавата, държавните органи и другите социални общности и структури на основата на тяхната академична автономия на висшите учебни заведения.

В 15 члена и много допълнителни разпоредби Законът привежда системата на висшето образование в съответствие с новите демократични промени в българското общество.

Законът определя и **органите на самоуправление на висшето учебно заведение** (10, член 6), а именно – Общото събрание, Академичният съвет и ректорът на висшите училища. Посочени са точно и техните правомощия. **Държавата** има и други много важни права и задължения към висшето образование: (10, член 13).

Държавното ръководство на висшето образование се осъществява чрез Народното събрание, Министерския съвет и Комитета за наука и висше образование. (10, член 14).

Законът в допълнителните разпоредби (10) премахва идеологизацията на висшето образование като заличава текста за „възпитание в комунистически дух, верни на Партията, активно съдействащи за претворяване на партийната политика в живота.“

Много подробно са разписани и **основните права на студентите**, (10 в допълнителните разпоредби) чрез прилагането на които те пряко участват в самоуправлението на Висшите учебни заведения.

Приемането на Закона за автономия на висшите учебни заведения през 1990 г. е бил важен стимул за развитие на висшите училища. Последниците са бързо увеличаване броя на студентите (масовизиране на висшето образование), увеличаване и разнообразяване на специалностите, създаване на нови вътрешни и външни структури на висшите училища.

Някои висши училища разбират автономията си като отсъствие на публичност и отчетност на дейността си пред обществото. Като недостатък на Закона се отчита и обстоятелството, че той не регламентира изграждането на спътника на автономията – оценяването и акредитацията. Националната агенция за оценяване и акредитация се създава по-късно – със Закона за висшето образование – 1995 г. (11, чл. 8, ал. 6).

3.1.2.2. Закон за висшето образование – 1995 г.

Това е нов разгърнат **Закон за висшето образование, приет от Народното Събрание на Република България през 1995 г.** (11) (Държавен вестник - бр. 112 от 27.12.1995 г. .Той и сега е действащият Закон за висшите училища в Република България.

Законът за висшето образование (1995 г.) урежда вече при новите условия (след приемането на Конституцията на Република България – юли 1991 г.), устройството, функциите, управлението и финансирането на висшето образование в Република България.

Приемането на новия закон е обусловено от радикалните промени, очертали се в сферата на висшето образование през втората половина на ХХ век.

В Закона се определя **целта на висшето образование** (11, чл. 2) – подготовката на висококвалифицирани специалисти над средно образование и развитието на науката и културата. Много важна част от Закона е, че определя висшето образование като светско, независимо от идеологии, религии и политически доктрини, осъществявано в съответствие с общочовешките ценности и националните традиции. (11, чл. 3).

Новото в Закона е, че урежда въпроса за акредитацията на висшите училища, като създаде НАОА (Националната агенция за оценяване и акредитация) и постановява, че висше образование се придобива във висши училища, получили акредитация и създадени по реда на Закона. (11, чл. 5).

Едно от много важните изисквания на Закона за висшето образование (чрез допълненията от 1999 г. и 2004 г.) е, че висшето училище осигурява **качество на образованието и научните изследвания** чрез вътрешна система за оценяване и поддържане на качеството на обучението и академичния състав. (11, чл. 6, ал. 4). Тя включва и проучване на студентското мнение най-малко веднъж на учебна година

²³ ДВ, бр. 10 от 2.02.1990 г. – изм. в ДВ – бр. 90/1993 г. - №7 от библиографската справка

В същия Закон, но чрез допълненията от 1999 г. и 2004 г. се посочват и новите изисквания по изпълнение на Лисабонския процес, а именно: висшето училище издава диплома за завършена образователна-квалификационна степен на висше образование, европейско дипломно приложение (ако студентът желае), свидетелство за професионална квалификация и други основни документи. (11, чл. 7).

Много важна част от Закона е указването на **статута на Националната агенция за оценяване и акредитация**: (11, чл. 11):²⁴

- тя е юридическо лице на държавна издръжка; (11, чл. 11, ал. 2);
- осъществява дейността си в съответствие със Закона за висшето образование и по Правилник, утвърждаван от Министерски съвет; (11, чл. 11, ал. 3);
- (чрез допълнение от 2004 г.) – Националната агенция за оценяване и акредитация осъществява следакредитационно наблюдение и контрол върху способността на самите висши училища да осигуряват високо качество на образованието и научните изследвания чрез свои вътрешни системи за оценяване и поддържане на качеството. (11, чл. 11, ал. 4).

Академичната автономия включва академични свободи, академично самоуправление и неприкосновеност на територията на висшето училище. Но това става в съответствие със законите на страната. (11, чл. 19, ал. 3 и 4).

Академичната свобода се изразява в свобода на преподаването, свобода на провеждането на научни изследвания, свобода на творческите изяви, свобода на обучението и т.н. (11, чл. 20).

В Закона за висше образование е определен статута на Съвета на ректорите на висшите училища като орган за изразяване на общите интереси (11, чл. 23, ал. 1 и ал. 2).

Посочени са и органите за управление на висшите училища (11, чл. 24, ал. 1, 2, 3 и 4), както и техният статут. Това са Общото събрание, академичният съвет и ректорът.

Нов орган на самоуправление е и Съвета на настоятелите, който подпомага държавното висше училище за ефективно и прозрачно управление и за неговото обучение. (11, чл. 35а). В него могат да се включат дарители, видни общественици, работодатели, студенти.

Частните висши училища могат да имат и други структура и начин на управление, ако с това не нарушават академичните свободи. (11, чл. 36).

В глава пета на Закона за висшето образование са разписани подробно структурата и организацията на учебния процес във висшите училища.

В чл. 42 на Закона са определени точно степените на висше образование:

- професионален бакалавър – 3 г. обучение, 180 кредита (за колежа);
- бакалавър – 4 г. обучение, 240 кредита;
- магистър – 5 г. обучение, 300 кредита.
- (след бакалавър – още 60 кредита, а след професионален бакалавър в колежа – още 120 кредита).

Студентите могат да придобиват втора или нова специалност в рамките на обучението по една образователна степен. (11, чл. 42, ал. 9(1)).

Много важна е и дейността на висшите училища за повишаване на квалификацията след завършване на висшето образование. (11, чл. 43, ал. 1).

При нарушение подлежат на дисциплинарно уволнение (11, чл. 58а).

Условията за научно-изследователската дейност във висшите училища са разработени в глава осма на Закона. Тя е насочена към създаването на нови научни знания или научно-приложими продукти (11, чл. 61, чл. 62, чл. 63, чл. 64) и се счита за неотделима част от дейността на академичния състав.

Глава девета на Закона е посветена на правата и задълженията на студентите, докторантите и специализантите. (11, от чл. 66 до чл. 71). Те имат и свой орган за защита на

²⁴ НАОА е специализиран държавен орган за оценяване и акредитация и контрол на качеството на дейността на висшите училища. По-подробно законодателната уредба на НАОА е разгледана в т. 4.2.3. на настоящето изложение.

общите им интереси – това е Студентският съвет (11, чл. 72) на ниво висше училище и Национално представителство на студентските съвети. (11, чл. 73а).

Глава десета на Закона разработва въпроса за акредитацията на висшите училища. Това е признаване от Националната агенция за оценяване и акредитация на правото на висшите училища да дават висше образование по образователно-квалификационни степени в определени области.

Глава единадесета на Закона посочва имуществото и финансите на висшите училища.²⁵

3.1.3. Нормативна база за оценяване и акредитация на висшите училища

Много важни нормативни актове в законодателството за висшето образование в Република България са тези за **акредитацията и оценяването на висшите училища**.

Със Закона за висшето образование от 1995 г., както вече беше отбелязано, **се създава Национална агенция за оценяване и акредитация (НАОА)**. Тя разработва системата от критерии и процедурите за акредитация, методически материали, подготвя необходимите кадри, които да осъществят тези процеси на оценяване и акредитиране на висшите училища. Резултатите от акредитацията се отчитат при формиране политиката на държавата към висшето училище. (11, чл. 75, ал. 2 и 3).

Целта на оценяването и акредитацията на висшите училища е да се повиши качеството на обучението в тях. Критериите и изискванията постоянно се изменят и висшите училища трябва да ги постигат, непрекъснато да усъвършенстват дейността си. Тези изисквания са не само количествени норми, а и качествени. Затова изключително важно е доколко действени са вътрешните системи за контрол и поддържане на качеството в самите висши училища. (17, стр. 69).

В България е разработена и се прилага рейтингова система на висшите училища. Основните изводи от нея са обобщени в обширен материал на Института за изследване на обществото и знанието към Българската академия на науките (2011 г.) – (7). Представени са основните резултати от прилагането на първата в България рейтингова система на висшите училища. В нея се преценяват основните постижения на българските висши училища, техните проблеми и бъдещо развитие.

Българската рейтингова система вече се възприема, според материал на Българската академия на науките, като необходимост от българската общественост и академичната общност:

Рейтинговата система дава в голяма степен обективната истина за самите висши училища.

Положителните страни на българското висше образование са свързани главно с преподаването, а не толкова с материалната и административната среда във висшето училище.

Разработената в Закона за висшето образование (1995 г.) нормативна рамка за оценяване и акредитация на висшите училища създава обективна възможност да се оцени състоянието, проблемите и перспективите на висшето образование в България.

3.1.4. Законодателство за развитието на академичния състав:

А. Закон за научните степени и научните звания -1972

До 2010 г. в България действа **Законът за научните степени и научните звания**, който е обнародван в Държавен вестник/бр. 36 от 9.05.1972 г.).

Този закон е уреждал в продължение на няколко десетилетия научните степени и звания, условията и реда за тяхното даване и отнемане с цел да се съдейства за развитие на науката и за приложение на нейните постижения в практиката. Законът не урежда

²⁵ Въпросът за нормативната база за финансирането на висшите училища е разработен в т. 4.2.5. на настоящето изложение.

академичните звания. (12, чл. 1, ал. 1 и 2). Научните степени са кандидат на науките (по-късно с измененията доктор) и доктор на науките. А научните звания с този закон са: асистент, научен сътрудник, доцент, старши научен сътрудник II степен, професор, старши научен сътрудник I степен. (12, чл. 2 и чл. 3).

В Закона са разписани условията за даване на научни степени, тогава „кандидат на науките” и „доктор на науките”, какво трябва да съдържа дисертационния труд и изискванията към него. Със Закона за висшето образование от 1995 г. научната степен „кандидат на науките” се заменя с „доктор”.

В Закона е разработен и редът за даване и отнемане на научните степени и звания. Те се присъждат от научни комисии на Висшата атестационна комисия по предложение на научните съвети на съответните научни организации.

Научните звания „асистент”, „научен сътрудник” и „преподавател” се дават от съответните научни съвети чрез конкурс въз основа на изпит по специалността, положен с успех най-малко 5.00. (12, чл. 29).

Хабилитираните научни работници запазват научните си звания и след като престанат да заемат научни длъжности. (12, чл. 40). Лицата с научни степени получават към заплатата си допълнително възнаграждение, определено от Министерски съвет. Един път на 5 г. научните работници подлежат на периодично атестиране. (12, чл. 42).

Този закон е отменен със Закона за развитие на академичния състав – 2010 г.

Б. Закон за развитие на академичния състав-2010 г.

През 2010 г. в Р. България се приема от Народното събрание **Нов Закон за развитие на академичния състав** (обн. Държавен вестник – бр. 75/2010 г.). (13). Той е важен етап от развитието на висшето образование, тъй като изменя много от същностните моменти в статута и процесите за избор на академичните кадри, утвърдени в преди това действащия Закон за научните степени и научните звания. Законът за развитие на академичния състав в Република България урежда обществените отношения, свързани с научните степени и академичните длъжности. (13, чл. 1).

Той определя принципите за придобиването им.

Нов момент в Закона за развитие на академичния състав е, че конкретните условия и ред за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности се определят със съответните правилници на висшите училища и научните организации при спазване на единните държавни изисквания. (13, чл. 1, ал3.).

Законът определя научните степени: научно-образователна степен „доктор” и „доктор на науките”, а академичните длъжности – „асистент”, „главен асистент”, „доцент” и „професор”.

Законът за развитие на академичния състав в Република България е бил крайно необходим в новите условия в Република България, тъй като заменя една остаряла, бюрократична и политизирана система (чрез Закона от 1972 г.), която е обслужвала друга социално-икономическа формация (до 1989 г.). Този нов закон демократизира всички процедури по придобиване на научните степени и академичните длъжности. Дава изключителни права на висшите училища в тези процеси.

Но много от неговите членове са атакувани от една, немалка част, от научната и университетската общност в Република България.

Една част от нея не приема тази либерализация на атестационния процес и неговата децентрализация с въвеждането на едностепенната система за присъждане на научни степени и звания.(22)

Такива критични бележки са били оповестени от БАН (Българската академия на науките), СУ “Св. Климент Охридски”, Съюза на учените в България (СУБ), независими университетски синдикати, Движението за развитие и защита на науката и висшето образование и др. Практиката ще покаже положителните и отрицателните последици от приложението на новия Закон за развитие на академичния състав. (като времето на неговото приложение е още много малко), но независимо от всички критични бележки приемането на такъв закон, съобразен с новите социално-икономически и политически условия в Република България, е много положителен факт.

3.1.5. Законодателна база за финансиране на висшето образование в България

От 1989 г. висшето образование в България претърпя значително реформиране чрез бързо преминаване от свръх-регулиране към академична автономия на висшите училища, преустройство на моделите за управление (главно чрез допълненията в Закона за висшето образование през 1999 г.) и въвеждане на финансиране, обвързано с броя на записаните студенти. (24).

Какви промени са настъпили в нормативната база за **финансиране на висшето образование в България след 1989 г.?**

Особено важни за висшите училища са икономическият им статут, източниците на финансиране, организацията и управлението на финансовата им дейност. Глава единадесета от Закона за висшето образование (1995 г.) е посветена на имуществото и финансирането на висшите училища (11, от чл. 89 до чл. 96а).

В приходната част на бюджета на висшето училище постъпват: (11, чл. 90, ал. 3):

- субсидии от държавния бюджет;
- финансова помощ от субсидиите;
- дарения, завещания, наследства, спонсорства;
- собствени приходи от научно-изследователска, експертно-консултантска и други дейности, от авторски и други права; Тук спадат и постъпленията от таксите за кандидатстване и за обучение;
- следдипломна квалификация;
- административни услуги.

Държавата определя субсидията за висшето училище въз основа на диференцирани нормативи по професионални направления за един студент, определени от Министерския съвет (от броя на приетите студенти и докторанти – 11, чл. 91, ал. 2, т. 1 и 2). Тук има и един важен момент. Субсидията от държавата зависи и от резултатите от оценката при акредитацията на висшето училище и неговите специалности. (11, чл. 91, ал. 2, т. 3).

На университетите се предоставя държавна субсидия (ежегодно чрез Закона за държавния бюджет), която те включват в утвърдения от Академичния съвет на всяко висше училище собствен бюджет. (6, стр. 50). Към държавната субсидия се прибавят средствата от студентските такси. Като размерът им се повишава всяка година.

Субсидията от държавата осигурява минимално необходимите средства за основната дейност на висшите училища – обучението на студентите и минимална научно-изследователска дейност. Но към тази основна дейност може да се прибавят финансови средства от другите дейности на висшите училища.

На първо място тук може да се посочат средствата, които студентите плащат за своето обучение. През периода 1990-1992 г. поради либерализацията на приема във висшите училища и намаляващото финансиране от държавата, издръжката на един студент значително намалява. (7, стр. 15) (24) (8). Това е довело до въвеждането на т.нар. „платено обучение”, което по-късно чрез Закона за висшето образование (1995 г.) е преустановено.

Но се въвеждат такси за обучение на всички студенти. До известна степен студентите са били подпомогнати от държавата в плащането им с приемането през 2008 г. на **Закон за студентското кредитиране**.

Държавното финансиране е основният източник на финансиране на държавните висши училища. Нараства през годините с номинална стойност до 2010 г., но намалява като дял от общото финансиране. Това е в резултат на приходите на висшите училища от учебни такси, изследователски проекти и други източници.

Сега, през тези последни години българското правителство, в резултат на глобалната финансова и икономическа криза, ограничава държавното финансиране за висшите училища.

Общо е мнението, че висшите училища в България не са добре финансирани спрямо рязко увеличени брой студенти. Разходите намаляват: например през 2010 г. с 20%, намаляват и разходите за капитално строителство, Висшите училища трудно се справят с материалната издръжка на самите учебни сгради и др. Намалява % от brutния вътрешен продукт (БВП), отделян за висшето образование, въпреки увеличаващата се номинално държавна субсидия.

(24). Това принуждава ръководствата на висшите училища да увеличават студентските такси, а това при съществуващата икономическа и финансова криза и увеличаващата се безработица, затруднява много младежи от по-бедни семейства да продължават висшето си образование.

В бюджетите на държавните висши училища са занижени средствата за научно-изследователска дейност, за издаване на учебници и научни трудове, за социално-битови и капиталови разходи. По-добро е положението в частните университети, но и там таксата се увеличава. Наложително е усъвършенстване на системата за финансово управление на висшите училища.

3.1.6. Нормативна база за управление на висшите училища

Новата нормативна база на висшето образование в Република България след 1990 г. **създава изменени условия за управлението и ръководството на висшите училища.**

Общото събрание е този орган, който приема Правилника за устройството и дейността на висшето училище, определя числеността на Академичния съвети, избира с тайно гласуване неговите членове и ректора. Същото се отнася и за ниво факултет във висшите училища.

Условия за по-нататъшно развитие на тези демократични процеси във висшето образование се създават със Закона за висшето образование от 1995 г. и последвалите го допълнения и изменения. В този закон има специални глави за структурата и органите на управление във висшите училища и отделно за статута на студенти, докторанти и специализанти.

3.1.7. Нормативна база по Болонската декларация

През периода след подписването на **Болонската декларация** за създаване на единно европейско образователно пространство през 1999 г. в България **се полагат усилия за нормативно регулиране** на тези процеси. Страната поема конкретни ангажименти по отношение на:

- развитие на качествено висше образование;
- подпомагане на мобилността на преподаватели, студенти и изследователи;
- разработване и въвеждане на инструменти за академично признаване на дипломи и периоди на обучение;
- развитие на международно сътрудничество и готовност за обмен на информация;
- развитие на информационно общество. (25).

Всичко това е предполагало разработване на **ефективна законодателна рамка**, съобразена както с европейските изисквания, така и с националната специфика.

След подписването на **Болонската декларация в България** са предприети редица законодателни инициативи с цел осигуряване на **национална правна рамка** за развитие на принципите, залегнали в този документ.

Висшето образование в България е изправено пред един от най-отговорните етапи на своето развитие.²⁶ Страната е пълноправен член на Европейския съюз. В рамките на европейското образователно пространство висшите училища участват в пазара на образователни услуги. Висшето образование силно се влияе от пазарните механизми, той е основен двигател за социалното развитие на страната. В него трябва обаче да доминират не пазарните принципи, а академичните ценности и норми.

3.2. Някои актуални проблеми на университетското образование в България.

Процесите на интеграция и реформи на висшето образование обосновават икономическата перспектива България да развива гъвкава и конкурентноспособна икономика, основана на знанието

Висшето образование в България е изправено пред много предизвикателства, които чакат своето решение. Страната е равноправен член (не във всички отношения) на ЕС и в рамките на европейското образователно пространство висшето образование трябва да участва равностойно в пазара на образователни услуги.

3.2.1. Висшето образование и образователната структура на населението в България

²⁶ В следващата глава на дисертацията те са разработени по-подробно, както и необходимите изводи за актуалното състояние на университетското образование.

Една от водещите цели на общоевропейската стратегия „Европа 2020” е подобряване на образователното равнище на населението в т.ч. с висше или еквивалентно на висше образование.

В програмата „Европа 2020” на Европейския съюз се предвижда 40% от възрастовото население (30-34 г.) да получи висше образование. България е още далеч от тези показатели. За Европа сега те са 32,3%, за България – 27,9%. 11 от страните в Европейския съюз и сега имат над 40% хора с висше образование в тази възрастова група. (7, стр. 62).

Коренно се променят традиционните модели на личностно поведение, като тенденцията е учене през целия живот, а не само през определен възрастов период.

По данни на Националния статистически институт (19) на Република България през периода 2006 – 2010 г. образователната структура на населението на възраст 25 – 64 г. се подобрява. Ясно е изразена тенденцията на увеличаване дела на населението с висше и средно образование, като намалява дела на хората с основно и по-ниско образование. Количественият ръст в самите висши училища е най-значимата промяна в академичния живот. Постоянно се разширява достъпа до висше образование:

Образователна структура на населението на възраст 25 – 64 г. през 2010 г. (19)

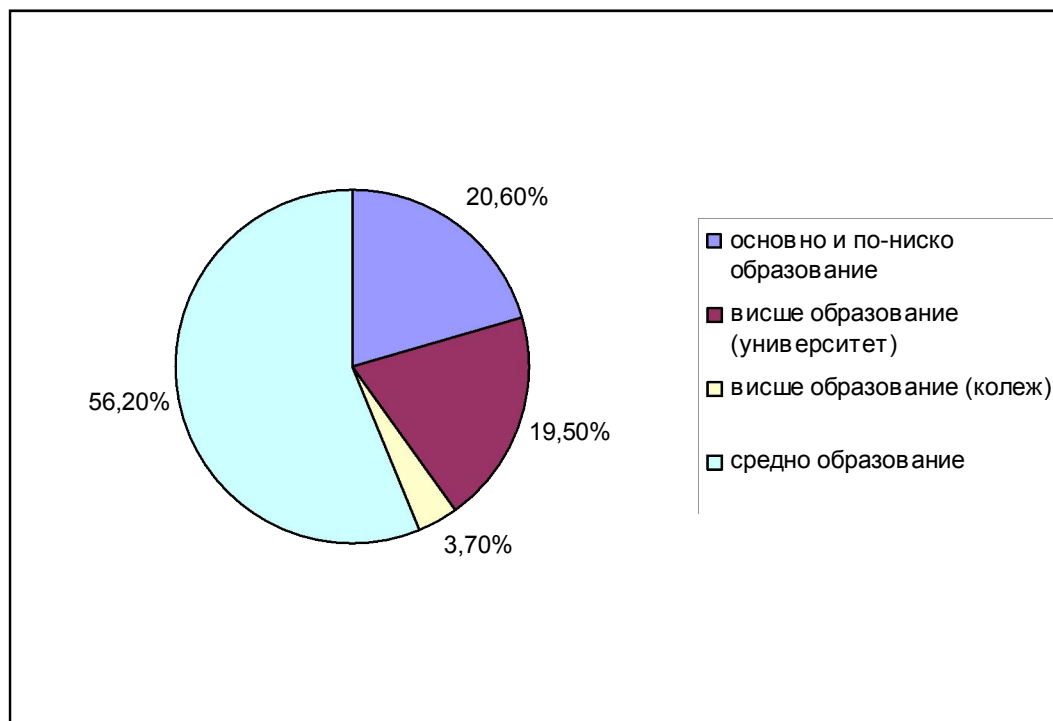
20,6% - основно и по-ниско образование

19,5% - висше образование (университет)

3,7% - висше образование (колеж)

56,2% - средно образование (по данни на Националния статистически институт)

Таблица 12. Образователна структура на населението в България (2010 г.)

Общият брой на студентите в България през учебната 2010/2011 г., включващ записаните в четирите образователно-квалификационни степени („професионален бакалавър” – от коледите, „бакалавър”, „магистър” и „доктор”) възлиза на 285 300, което е с 26 600 или 10,3% повече в сравнение с учебната 2006/7 година (по данни на Националния статистически институт - 19).

Компютърните технологии стават все по-ефективна и икономична форма на преподаване. Те са предпочитани от студентите и са приложими при много науки.

3.2.2. Осигуряване на качество на висшето образование. Висшето образование и пазара на труда.

Наличието на компютърна техника във висшите училища само по себе си не е единствен показател за равнището на обучение. Най-важно е да се осигури **високо качество в основните дейности на висшето училище** – учебния процес, научните изследвания, квалификацията на кадрите.

Какво е качеството на обучението във висшите училища в България на съвременния етап?

Осигуряването на качеството на висшето образование е един от най-дискутираните въпроси. Основният инструмент за него е акредитацията на висшето училище. Главната цел на акредитацията е именно тази – да стимулира висшите училища да поддържат високо качество на дейността си.

Качеството на висшето образование в България зависи и от състоянието и резултатите от средното образование. Тук нещата са достатъчно сериозни, защото то през последните две десетилетия се влошава.

Националната агенция по оценяване и акредитация е този държавен орган, който осъществява външната оценка и контрола върху дейността на институцията висше училище. Тук е важно да се подчертае ролята на Националната агенция по оценяване и акредитация за контрол на вътрешната система в самите висши училища за осигуряване на качество на обучението на студентите и специализантите.

Приет е Държавен регистър на акредитираните висши училища, на техните основни звена и специалности. На негова основа Министерството на образованието и науката взема решения за ежегодно разпределение на студентските места.

Центърът на тежестта по оценка на качеството на обучението след поправките в Закона за висшето образование от 1999 г. вече се пренася в самите висши училища – те въвеждат свои вътрешни системи за оценка на качеството – както на обучението на студентите, така и за контролиране дейността на академичния състав. Вече Националната агенция по оценяване и акредитация (след измененията и допълненията в Закона за висшето образование от 2004 г.) осъществява и следакредитационен мониторинг на дейността на висшите училища и оценява ефективността на техните вътрешни системи за контрол на качеството. (25, с.67, 69).

Пред системата за акредитация и оценяване на висшите училища в България и сега има много предизвикателства. В страната има оценителна и акредитационна рамка, която отговаря на европейските стандарти и насоки за вътрешно и външно осигуряване на качеството на висшето образование. Но екип на Световната банка твърди (2012 г.), че няма адекватни инструменти за измерване и влияние върху качеството на учене в автономните висши училища – държавни и частни.

Затова екипът на Световната банка препоръчва да се отдели по-голямо внимание върху качествените измервания на оценъчните критерии. А също и опростяване на оценителните процедури. Да се подобри достоверността на оценяването, като в този процес се включат работодатели и международни експерти. Препоръчва се да се разшири обхвата на събираните данни по рейтинговата система (Рейтингова система на висшите училища) с оглед проследяване на реализацията на завършилите студенти, доколкото те се позиционират на пазара на труда. (24).

България е постигнала съответствие с европейските измервания, поставени в процеса от Болоня, с което показва висока степен на политическа готовност да участва активно в изграждането на европейско пространство за висше образование.

Пред висшето образование в България съществуват още много проблеми. Някои от тях са:

- потребностите на **пазара на труда** – няма достатъчно и качествени проучвания за потребностите на пазара на труда от кадри с различна квалификация. Няма и достатъчно надеждна прогноза за развитието на тези потребности през следващите 5

години, например за 5 г. напред. Тази прогноза трябва да осигури планиран държавен прием във висшите училища, за да може да се избегне дисбаланса на пазара на труда от ненужни специалисти и недостиг на кадри в някои области.

- съществува несъответствие между степента на подготвеност на завършващите студенти и нуждите на фирмите. Във висшите училища има предимно теоретическа, а не практическа насоченост на обучението;
- някои автори твърдят, че в България има прекалено много висшисти за нуждите на икономиката на страната, докато в развитите страни е по-голям дялът на младежите, ориентирани се към колежите. Те считат, че това влошава качеството на обучението и се подготвят ненужни специалисти за практиката. (15, стр. 10).

На пазара на труда висшето образование се търси не само като специална подготовка, а и просто като висше образование. 43% от студентите след завършването си работят по специалността си, а 43% - в друга област (7, стр. 26). Най-добре се реализират медиците – 80% от завършващите работят като лекари.

Промените в нагласите на хората за работа налагат и промяна в управлението на икономиката като цяло. Тези промени намират решение в образователната подготовка както на ръководители, така и на изпълнители. Системата за подготовката им (главно чрез висшето образование) налага регулярни промени в учебните програми съгласно изискванията на съвременния пазар на труда.

3.2.3. Университетска мрежа в България

Друг, много спорен въпрос за състоянието на висшето образование в България е наличният **брой на висши училища и тяхното регионално разпределение в страната**.

Не малък брой автори считат (7, стр. 56, 57), че е голям броят на висшите училища за страната – сега (2013 г.) са 53, особено като се отчита демографската криза в България и разширените възможности за обучение в страни от Европейския съюз.

Затова много автори (15, стр. 14);(24, стр. 8);(21, стр. 18) твърдят, че трябва да се оптимизира броят и на институциите за висше образование и тяхната структура, да се засилва финансовата им автономия и по-ефективно да се използват управленските ресурси. Това е много трудна задача, за която се изисква политическа воля.

В съвременното глобализирано общество и развити информационни технологии е необходимо да се засилва сътрудничеството между самите висши училища и между тях и организации от всички социални сфери.

Явно, че въпросът за оптимизиране на университетската мрежа в България ще стои още дълго време на вниманието на обществеността в страната и ще се търсят оптимални решения. Предлага се консолидиране на университетите и държавните висши училища. Главният въпрос не е броят на висшите училища, а постигане на високо качество на предлаганото образование.

3.2.4. Актуално финансово състояние на висшето образование в България

Друг въпрос, касаещ състоянието на висшето образование на настоящия етап в България е **финансирането му**. Вече бяха посочени нормативната база за това (в предишната глава), както и предизвикателствата пред висшето образование в това отношение.

Почти всеобщо е мнението, че висшето образование е недофинансирано, (6, стр. 71, 77), (24, стр. 2, 6), (21, стр. 13) което се отразява на неговото качество и резултати. Счита се при това, че основните проблеми пред висшето образование не произтичат само от недостатъчния брутен размер на финансирането, а от много други реалности:

- неадекватен принцип на разпределение на държавната субсидия;
- неефективно използване на наличните средства;
- недостатъчна прозрачност и публичен контрол върху начина на използването на ресурсите;
- недостатъчни усилия за осигуряване на извънбюджетни източници на финансиране;

- отсъствие на сътрудничество между висшите училища при използването на ресурсите и др.(15, стр. 6), (7, стр. 69).

Финансирането на висшите училища е един от кардиналните проблеми на висшето образование в България, което е и световна реалност. Съществува несъответствие между увеличаване броя на студентите и възможностите за финансиране на висшето образование. Това е една от главните причини да се влошава качеството на обучение в някои висши училища и по-точно в отделни специалности. В

Финансирането на висшите училища пряко опира и до възможността студентите да заплащат своите такси за обучение. Те непрекъснато нарастват всяка година (24, стр. 2), което за доста голяма част от българското население е непосилно. Размерът на студентските такси не могат да се сравняват с тези в развитите страни, защото там доходите са в пъти по-високи.

Държавната субсидия трябва да бъде главният източник за финансиране на висшето образование, а не студентските такси. (24, стр. 4). Трябва да се търсят и други източници на финансиране: договори с бизнеса; национални фондове за наука и развитие; програми на Европейския съюз и др. Но това са трудно решими проблеми, особено ако се отнесе до реалностите в бизнеса в България.

Финансирането трябва да се пренасочи от броя на приетите студенти към броя на завършващите. При това без да се намалява високостепенността при оценяването на студенти, за да се улесни тяхното завършване. (8, стр. 25); (24, стр. 6).

Много сериозни проблеми има в България по финансирането и на научните изследвания. Има протести и от млади преподаватели във висшите училища и млади научни кадри срещу недоимъка в това отношение. Те заявяват позицията си, че трябва да се вземат неотложни мерки за ресурсното осигуряване на висшите училища, на фундаменталната и приложната наука. (6, стр. 71); (16, стр. 9).

Самите висши училища провеждат и сериозна научна дейност, извън учебната.

Все още е нисък социалният статус на преподавателите във висшите училища. Значителна част от тях са недоволни от заплащането на труда им и условията, при които работят. (18, стр. 2). По-мотивираният академичен състав е сигурна гаранция за по-високо качество на висшето образование.

3.2.5. Състояние на преподавателските кадри във висшето образование

Очертава се още един много важен проблем в състоянието на висшето образование в България – **качеството и труда на преподавателските кадри**.

По данни на Националния статистически институт (2011 г.) броят на преподавателите в университетите и специализираните висши училища в България е 21 000 души за учебната 2010/11 г. На основна работа са 13 100 души или 62,4% от общия им брой (19).

По данни на Световната банка съотношението между броя на студентите и преподавателите е ниско, преподавателският състав застарява, броят на часовете за директен контакт между студенти и преподаватели е прекомерно голям. (16, стр. 9). Изводът е, че остава малко време за изследователска работа на преподавателите, в която да въвличат и интересувашите се студенти в това отношение. И така да се подготвят бъдещи преподаватели и кадри за науката. (7, стр. 29).

Някои автори посочват и ниското съотношение на студенти и преподаватели – 11 студенти на 1 преподавател. Според тях това означава учебен план с много дисциплини и голям хорариум.

Малък е броят на младите преподаватели, поради ниското заплащане в държавните университети. Това прави академичната кариера непривлекателна за младите. Много млади добре подготвени научни кадри емигрират в други страни и поради своята добра научна подготовка са добре приети в университетите там.

Броят на преподавателите в университетите и специализираните висши училища през 2011 г. е 21 100 души. От тях на основна работа (по данни на Националния статистически

институт) са 13 100 души или 62,4% от общия им брой. (19) Голяма част от преподавателите са на работа в няколко висши училища, което се отразява на качеството на висшето образование.

Езиковата подготовка на преподавателите да знаят най-малко по 2 езика също не е на ниво.

Преобладава мнението, че положителните страни на българското висше образование са свързани преди всичко с високото равнище на преподавателските кадри в него, с тяхната висока научна, педагогическа и методическа подготовка, и психологическа устойчивост. А това зависи от въвеждането на устойчив финансов модел за оценка на труда на академичния състав, отчитащ: количеството и качеството на научните изследвания; качество на образованието в зависимост от реализацията на студентите; подготовка на докторанти и млади учени; резултатите от спечелени национални и европейски научни проекти, и други критерии.

Очертава се нова роля на преподавателя във висшето училище – от лектор да се превръща в организатор на учебния процес, консултант при самоподготовката на студентите (17, с. 73).

3.2.6. Състояние на приема във висшите училища

Открит на съвременния етап е и въпросът за **приема във висшите училища на студенти, докторанти и специализанти.**

Масовизацията на висшето образование в България след 1990 г. отвори широко вратите за университетско образование, в някои случаи несъобразен с капацитета на висшите училища като материални условия и академичен състав.

И докато до 2000 г. процентът на обучаваните студенти в България е сравнително висок и съпоставим с процента в другите страни от Европейския съюз, след това и особено след 2007 г. приемът пада до по-ниски нива.

В страната намалява броят на завършилите средно образование ученици, които са потенциалният контингент за висшите училища. Една не малка част отпадат и не могат да завършат средно образование.

Ако се запази досегашният прием във висшите училища (над 50 – 60% от завършващите средно образование), то общият брой на приетите студенти ще намалява. А в световен мащаб се очертава 80 – 90% от учениците да стават студенти. Изходът е да се увеличи броят на тези, които желаят да завършат втора или дори трета магистърска специалност и докторантура. Съществува и тенденция висшите училища да разширяват дейността си като центрове за непрекъснато образование, разширяване на ученето през целия живот. Това ще наложи облекчаване на алтернативното постъпване във висшето образование за възрастни, стимули за работодателите да предоставят възможности за образование и обучение на служителите си. А също така да се признава квалификация, придобита чрез алтернативно обучение (дистанционно, кореспондентско и др.), както и чрез работа във фирмите.

В новия Закон за предучилищното и училищното образование, който в момента се обсъжда в Народното събрание в България, се предвижда да се утвърди новата матура при завършване на средно образование като критерий за прием в университетите. Това ще улесни процедурата за прием във висшите училища и ще повиши изискванията в средното образование.

Един от възможните варианти за подобряване финансовото състояние на висшите училища и приема в тях е да се увеличава броят на чуждестранните студенти.

Приемът на студенти е свързан и с разпределението им по академични дисциплини. Някои изследвания показват, че това разпределение не отговаря на нуждите на съвременната икономика в България.

Друг момент във възможностите за увеличаване на приема във висшите училища е броят на приеманите докторанти по образователна и научна степен „доктор

Друг път за увеличаване на приема във висшите училища е и този в частните университети и колежи. Броят на студентите в тях не е голям.

Един голям резерв за увеличаване броя на студентите в България е разширяването на обучението в колежа така наречените висши училища от неуниверситетски тип. В досегашното изложение на няколко места стана дума за тяхната историческа традиция в страната и голямото им значение за развитието на икономиката. С годишните държавни

поръчки и субсидии се поддържат неблагоприятни пропорции между двата вида висши училища – от университетски и неуниверситетски тип. Не се регулират целесъобразно пропорциите между тях.

Спорове в България съществуват и по повод на наименованието „университет“.

Същественият критерий, за да се нарече едно висше училище „университет“ би трябвало да бъдат характерът, нивото и резултатите от обучението. Ако съществуват тези предпоставки, висшето училище може да се нарича „университет“, дори ако има тяснопрофилирани специалности и в този смисъл е „непълно“ висше училище. Но „пълни“ университети с всички специалности в съвременното знание почти не съществуват в световен мащаб. И това може да се окаже още една положителна характеристика на българското висше образование.

3.2.7. Управленска структура и ръководство на висшите училища

Във висшите училища има изборност и мандатност на всички органи на управление. То само урежда устройството и дейността си в собствени правилници; самостоятелно определя научно-преподавателския си състав; условията за приемане и формите на обучение; разработва и изпълнява учебни планове и научни проекти; избора на специалностите; формира свои собствени фондове и начина за изразходването им и много други дейности.

Общите интереси на висшите училища се изразяват пред държавните органи чрез Съвета на ректорите на висшите училища.

Новото в управлението е, че към всяко държавно висше училище се създава Съвет на настоятелите.²⁷ Този орган подпомага висшите училища за осъществяване на ефективно и прозрачно управление и на качествено обучение.

Частните висши училища могат да имат и друга структура на управление и ръководство, ако с това не нарушават академичните свободи. (11, чл. 36).

Нормативната база е създала демократични условия за управлението на висшето образование в България.

Какви предизвикателства обаче съществуват в управленската сфера на висшето образование?

Екип на Световната банка посочва някои от тях: (24, стр. 4).

- няма осъвременена Стратегия за развитие на висшето образование – има разработени някои стратегически приоритети за неговото развитие, но цялостна визия за бъдещето на висшето образование на съвременния етап няма;
- висшите училища се управляват в полза преди всичко на академичния състав, който взема всички стратегически решения. 70% от състава на Общото събрание са от академичния състав. 15% са студенти и административен персонал;
- слаба е връзката с външни заинтересовани страни. Създаденият през 2007 г. Съвет на настоятелите е с доста ограничена власт;
- не винаги е налице ефективност в управлението на финансовите и човешките ресурси във висшите училища;
- проучванията за реализацията на завършилите студенти показват, че има дисонанс между програмите на някои университети и нуждите на пазара на труда.

Някои от вариантите за реформи предвиждат промяна на модела на публично управление на висшите училища чрез създаване на Управителни съвети. (24, стр. 5). Предлага се Съветите на настоятелите да се преобразуват в Управителни съвети, като основен орган за управление на държавните висши училища

Именно този Управителен съвет – по-точно борда му трябва да разработва основни политики за висшето училище; да дава основни насоки за развитието на академичните програми; да одобрява бюджета и контролира ефикасното управление на средствата, собствеността и инвестициите; да назначава ректор като изпълнителен директор на висшето училище. Успоредно с този орган Управителен съвет да съществува и Академичният съвет, който да взема решения по академичните дела.

²⁷Допълнение към Закона за висшето образование – Държавен вестник, бр. 41, 2007 г.

Повишаване качеството на висшето образование е възможно чрез промяна на начина на неговото управление, организация и финансиране

3.2.8. Роля на студентите в управлението на висшите училища

В новата нормативна база за висше образование след 1990 г. се отделя голямо внимание на правата на студентите в управлението на висшите училища.

Много важно право се дава на студентите с допълненията в Закона за висшето образование от 2004 и 2007 г. – а именно, да участват със свои представители в наблюдението на вътрешната система за оценяване на качеството на обучението; качеството на академичния състав, да проучват студентското мнение и други въпроси. (11, чл. 73, ал. 1).

Така студентите считат, че ще имат по-добър достъп до европейския пазар на труда и ще се повиши тяхната мобилност. Ето защо студентските организации се стремят да участват по-активно в управлението на висшето образование. Но това зависи и от разбирането, което имат ръководствата на висшите училища, че студентите са движеща сила в реализирането на целите на висшето образование.

Студентите действително могат да бъдат една от движещите сили в развитието на висшите училища. Те трябва да се включват в органите за вземане на решения и в дискуссионните форуми за управление на висшето образование, в управлението на самото висше училище.

Какви изводи могат да се направят за състоянието на университетското образование в България за периода от 1990 г. до днес?

- в съответствие със световните тенденции университетското образование през този период се характеризира с бурно развитие в количествен аспект (масовизация, откриване на нови висши училища в т.ч. и частни, подобряване на образователната структура на населението на възраст 25-64 г., откриване на нови специалности и звена и др.);
- създадена е качествено нова нормативна база на висшето образование в съответствие с бурните социално-икономически и образователни промени в страната, които често налагат нейното допълване и обновяване. Особено важен положителен факт е създаването и дейността на Националната агенция за оценяване и акредитация;
- значителни положителни изменения настъпват в използването на информационните и комуникационните технологии в образователния процес;
- като основна цел се поставя повишаването на качеството на основните дейности на висшето училище – учебния процес, научните изследвания, квалификацията на кадрите. Но в това отношение има все още много открити и нерешени проблеми, например снижаването на академичните стандарти в резултат на масовизацията;
- има разминаване между потребностите на пазара на труда от висококвалифицирани кадри и подготовката и реализацията на завършващите висши училища. Подценено е развитието на висшето образование от неуниверситетски тип;
- открит е въпросът за университетската мрежа – брой на висшите училища и тяхното регионално разпределение в страната. Тук регулативната роля на държавата е изключително голяма;
- един от най-наболелите въпроси е за финансирането на висшето образование през този период – то е сериозно недофинансирано, което се отразява на неговото качество и резултати;
- качеството на преподавателските кадри е много високо, но са създадени и нови проблеми – ниско съотношение между броя на студентите и преподавателите, застаряване на академичния състав, подценена е научно-изследователската му работа и др.;
- масовизацията на висшето образование поражда много нови проблеми за приема на студенти, докторанти и специализанти – неравномерно разпределение по групи професии, специалности и висши училища; връзката средно-висше образование; обучение на чуждестранни студенти и др.;

- много положителни промени са настъпили в управлението и ръководството на висшите училища – изборност и мандатност на всички органи на управление, автономия на висшите училища и др. Проблемите тук са свързани със засилване на ефективността, отговорността за резултатите от дейността на висшите училища пред държавата, работодателите и всички участници от гражданското общество;
- през този вече повече от двадесетгодишен период нараства неимоверно много ролята на студентите в цялостния университетски живот и главно в неговото управление. Но те идват във висшето училище много различни по своите способности и предварителна подготовка, по мотивировката си за получаване на висше образование. И оттук някои проблеми – недостатъчно добре подготвени от средното училище тук една част от студентите проявяват индиферентност към ученето, а в някои случаи и поведение, неподвластно на академични ценности;
- утвърждава се положителното влияние на ученето през целия живот, което коренно променя традиционните модели на личностно поведение.

Висшето образование в България се изменя непрекъснато по посока на новите потребности. Необходимо е в това отношение стратегическо планиране и управление в духа на прогресивните национални традиции в сферата на висшето образование.

4. Някои изводи за развитието на университетско образование на Монголия и България за периода 1990 г. – 2010 г.

В предходните глави на дисертацията бяха разгледани основните характеристики на университетското образование в България и Монголия – историческо развитие, актуално състояние и проблеми. Независимо от различните географски, исторически, политически, икономически и културни различия между отделните страни има процеси, които ги сближават и са основа за взаимно опознаване и сътрудничество.

Вече показахме до известна степен, че процесите в съвременното развитие на университетското образование е именно такава област. Те са обусловени от идентични обществени процеси във всяка една сфера на социалното развитие.

Какви изводи могат да се направят за развитието на системите за висше образование в Монголия и България през този двадесетгодишен период 1990 г. – 2010 г., който е обект на разглеждане в дисертацията.

4.1. Обществено – икономически, политически и образователни промени в периода 1990 г.-2010 г.

Периодът започва с големи **икономически трудности** – смяна на същностни социални системи, а по-късно и световна икономическа криза. Това неминуемо създаде редица затруднения в образователния сектор на висшето образование – **намалено финансиране при голяма масовизация, влошаване на качеството.**

Преди всичко в тези смутни времена се издигна ролята и значението на висшето образование. Да придобиеш висше образование като условие за по-добър старт в живота вече се възприема като необходимост от обществото, а в личен план и от отделния младеж и девойка.

До голяма степен тези обществени тенденции доведоха до **голяма масовизация на висшето образование** – в пъти и в двете разглеждани страни.

Не трябва да се подценяват и **духовните стимули**, характерни преди всичко за младежката възраст – любознателност, стремеж за повече информация и овладяване на новите технологии, духовно издигане.

Осъществя се **вътрешно-структурна диверсификация** във висшите училища. Въведоха се и в двете страни тристепенната структура на университетско образование – бакалавър, магистър, доктор. Колежите (след средно образование) преминаха към университетския клон на висшето образование

Разрастнаха се **вътрешните структури на висшите училища** – нови факултети, катедри, специалности, изнесени и други форми на обучение (дистанционно, кореспондентско

и др.) но не винаги новите структури разполагат с необходимите преподаватели, база и ресурси (и в двете страни има доста примери за това).

Разраства се броят на частните висши училища, особено в Монголия. Това постави нова редица открити въпроси там – за качеството на обучението, за липсата на достатъчно преподаватели и др

Характерни за този период на масовизация на висшето образование са и промените в професионалната структура на обучаваните студенти и на специалностите. И в двете страна увеличаването на броя на студентите е станал предимно в определени групи и специалности – най-много в обществените и някои хуманитарни специалности.

Но главното е, че масовизацията на висшето образование доведе до подобряване на образователната структура на населението с по-високо от средното образование. Разширяването на достъпа до висше образование коренно променя традиционните модели на личностно поведение, като тенденцията е учене през целия живот, а не само през определен възрастов период. Тази тенденция е характерна и за двете страни.

4.2. Нова законодателна рамка за висшето образование в България и Монголия след 1990 г.

Дълбоките промени в обществото в разглеждания период доведоха закономерно до нова законодателна рамка на висшето образование. Приети бяха нови закони за висшите училища и за академичните преподаватели.

Още в началото на разглеждания период след 1989 г. – бяха приети нови закони, които дадоха автономия на висшите училища, демократизираха тяхното управление, дадоха възможности за ново кариерно развитие на преподавателите, издигнаха ролята на студентите като значим фактор в университетските процеси.

В България и Монголия се даде широка автономия на висшите училища, взеха се неотложни мерки за преодоляване на неимоверно идеологизирания характер на учебното съдържание, за внедряване на нови дидактически методи на обучение и комуникационни средства, за осъществяване на по-тясна връзка с бизнеса и пазара на труда.

Преминаването към автономия на висшите училища им даде свобода да определят самостоятелно организационната си структура и да приемат правилници за устройството и дейността си.

Законите определиха в новите условия ролята на държавата и главно нейните отговорности към висшите училища, както и условията за приватизация на образователния сектор чрез създаването на първите частни висши училища. И в двете страни в началото на периода се създадоха такива частни университети и колежи.

Законите въведоха новите степени при получаване на висше образование – бакалавър, магистър и доктор и съответните изисквания за тях.

Целият период – 1990 г. – 2010 г. се характеризира с активна законодателна дейност. Поради бързо изменящите се обективни условия в общественото развитие и в двете страни се налагаше обновяване на законодателните рамки. И в двете страни се приемаха нови закони за висшето образование, ревизираха се стари постановки, имаше доста изменения и допълнения на законите.

Нова нормативна база бе разработена в Законите за висше образование в двете страни и в сферата на управлението на университетските институции.

Напред излязоха принципите на изборност и мандатност на всички органи на управление. Общите интереси на висшите училища се изразяват чрез Съвет на ректорите, Ректорски съвет, Общо събрание, Академичен съвет, Съвет за научни изследвания, Съвет по образователните въпроси, Административен съвет, Съвет на настоятелите и други органи.

Частните висши училища могат да имат и друга структура на управление и ръководство, ако с това не нарушават академичните свободи.

Приетите закони дават солидна база за ново кариерно развитие на преподавателските кадри и израстване в научната сфера. Дават им се възможности за пряко влияние в обществените процеси – да излязат от рамките на аудиторната и да бъдат съветници в редица държавни органи, индустрията и услугите, в културата и духовното израстване на нациите.

Особено значим момент в новата законодателната рамка за университетско образование в двете страни е възможността за издигане **ролята на студентите** в многоликия живот на институциите.

Това са дълбоко демократични процеси. И в двете страни беше въведена кредитната система при обучението на студентите, която приравнява стандартите за получаване на висше образование не само в рамките на отделната страна, а в международен мащаб.

Законите за университетското образование, приети в Монголия и България от 1990 г. до сега бяха крайно необходими в новите обществени условия, тъй като заменят една остаряла, бюрократична и политизирана законодателна система, която е обслужвала други социално-политически формации до 1989 г. Друг е въпросът, че тези законодателни рамки се нуждаят от все ново и ново потвърждение от социалната практика и в двете страни.

4.3. Финансова обезпеченост на системите за висше образование.

Друг важен извод в развитието на университетското образование след 1990 г. е **финансовата му обезпеченост**.

Всеобщо е мнението, че висшето образование е недостатъчно добре финансирано при съвременния етап от неговото развитие, намалява процентно държавната субсидия за един студент, въведоха се такси за обучението.

Източниците за финансиране на висшите училища и в двете страни са идентични.

Държавата определя субсидията за висшето училище въз основа на диференцирани нормативи по професионални направления за един студент от броя на приетите студенти и докторанти. Субсидията на държавата зависи и от резултатите от оценката при акредитацията на висшето училище и неговите специалности.

И в двете страни се въведоха такси за заплащане част от обучението на самите студенти.

Финансирането на висшите училища и в двете страни е един от най-болните въпроса на университетското образование, от което в голяма степен зависи решаването и на много други съществени въпроси в тази система.

4.4. Качеството на университетското образование на съвременния етап от развитието на двете страни.

Като най-важен съдържателен въпрос на **висшето образование** и в двете страни на съвременния етап от неговото развитие се очертава въпроса за неговото **качество**.

Става въпрос за всички дейности на университетите – учебен процес, научни изследвания, квалификация на кадрите.

Наличието на компютърна техника и широкото навлизане на информационните технологии в обучението само по себе си не е единствен показател за равнището на обучение. Затова и в двете страни се въведе акредитация на висшите училища с главна цел – те да бъдат стимулирани да поддържат високо качество на дейността си.

Качеството зависи и от състоянието и резултатите от средното образование, механизмите за приема в университетите, голямата масовизация на висшето образование, намаляващите финансови средства и много други фактори.

Тежестта на работата по оценка на качеството и тук може би трябва да се пренасочи към резултатите от дейността на висшето училище – постиженията на студентите, завършващите в срок, реализацията на пазара на труда, оценката на обществото. Това може би ще доведе и до промяна в критериите и процедурите за акредитация. Все още няма достатъчно адекватни инструменти за измерване на качеството на дейността на институциите за висше образование.

Може би трябва да се наблегне повече върху качествените, а не толкова върху количествените измервания на оценъчните критерии, да се опростяват оценителните процедури. Да се подобри достоверността на оценяването, като в този процес се включат работодатели и международни експерти.

Повишаването на качеството на цялостната дейност в системата е основна тенденция в развитието на висшето образование и в двете страни.

4.5. Състоянието на преподавателските кадри в институциите за висше образование

В системата работят едни от най-добре подготвените кадри в двете страни. Те имат висока научна, педагогическа и методическа подготовка, с висока степен на психологическа

устойчивост. Очертава се новата роля на преподавателя във висшето училище - от лектор той се превръща в организатор на учебния процес, консултант при самоподготовката на студентите.

Едновременно с това се очертават и някои негативни тенденции от изменената ситуация в системата.

Броят на часовете за директен контакт между студенти и преподаватели е голям. Малко време остава за изследователска работа на преподавателите, в която да се въвличат интересувашите се студенти. И така да се подготвят бъдещи преподаватели и кадри на науката.

Ниско е заплащането на труда на академичните кадри и в двете страни, което определя до голяма степен техния нисък социален статус в обществото. Беше вече посочено, че те са принудени да обикалят висшите училища (частни и държавни), да продават учебници и др. дейности. Езиковата подготовка – да знаят най-малко още два езика – не е достатъчна.

Всичко това зависи и от въвеждането на устойчив финансов модел за оценка на труда на академичния състав.

4.6. Дисонанс между системата за университетско образование и нуждите на пазара на труда.

На съвременния етап се очертава не малък **дисонанс между системата за университетско образование и нуждите на пазара на труда.**

И в двете страни няма достатъчно и качествени проучвания за потребностите на пазара на труда от кадри с различна квалификация. Няма и достатъчно надеждни прогнози за развитието на тези потребности през следващите програмни периоди от развитието на двете общества. От гледна точка на системите за университетско образование се налагат няколко извода:

- цялостна преоценка на различните професионални направления във висшите училища в двете страни с оглед на нуждите на пазара на труда не само в близка перспектива, но и като тенденции.
- цялостна преоценка на учебното съдържание в образователния процес с оглед придобитите знания и умения да отговарят на съвременните изисквания и като теоретическа подготовка, но и преди всичко като практически умения
 - в този контекст непрекъснатото обучение (обучение през целия живот) излиза като световна задача на преден план.
 - Откроява се изводът, че системата за университетско образование в двете страни трябва по-добре да отчита тенденциите в развитието на икономиката и обществото, за да се преодолява разминаването между потребностите на пазара на труда и подготовката на специалисти с висше образование.

4.7. Светско висше образование, независимо от идеологии и политически доктрини.

Не на последно място, но много важен по значение е и изводът, че висшето образование през тези 20 години остана **светско, независимо от идеологии и политически доктрини.** осъществявано в съответствие с общочовешките ценности и националните традиции.

И двете страни през този период тръгнаха по пътя на своето демократично развитие, в съответствие със световните тенденции. И двете страни направиха своя избор към демократизация, отричайки тоталитарния модел на обществено устройство.

Успоредно с демократизацията на обществото и висшето образование в двете страни отхвърли идеологическия момент в своето съдържание, даде автономия на висшите училища да устройват университетския живот в своите страни по законите на плурализма, зачитане на общественото мнение, свобода и неприкосновеност на личността, свобода на реализация.

Във висшето училище не могат да се създават политически и религиозни организации, не може да се накръняват конституционните права на членовете на академичната общност, свързани с раса, народност, етническа принадлежност, произход, религия, убеждения, политическа принадлежност.

Но това са красиви думи, които все още не са се наложили в ежедневието на двете страни и е необходимо постоянно да се утвърждават и развиват.

В XXI век знанието трябва да е основата на развитието на човека и обществото.

Заключение

Проучването и анализът на съществуващите литературни източници относно актуалното състояние и основните тенденции в развитието на университетското образование в двете страни в периода 1990 – 2010г., както и на нормативните документи показва, че макар двете страни да са различни по своето географско положение, територия, брой на населението, историческо развитие и национални традиции, в тях протичат сходни процеси в съвременното развитие на университетското образование.

Обединяващите моменти са поне два – дълбоките народностни традиции в двете страни в областта на писмеността, просветата и културата и глобалните процеси в света в края на миналия и в началото на настоящия век. Обединяващ момент са и вековните връзки между нашите страни и народи. И двете страни са люлки на внушителна древна култура и богато историческо минало, с вековни писмени паметници. А тези процеси, които сега са обхванали целия свят, предизвикват дълбоки икономически, политически и културни промени. Те сближават народите, карат ги да се опознаят и да си сътрудничат.

На преден план като основни сходства на двете системи за университетско образование могат да бъдат посочени:

- Идентичното място на системите за висше образование в общата система на образованието. Университетското образование се надгражда над средното и е по-висш етап в образоваността на населението. То е преход за учене пред целия живот на човека.

- Сходните социални условия в Монголия и България (преходът от социалистическо развитие към демокрация) породиха сходни обществено-икономически, политически и образователни промени в периода 1990 г. – 2010 г. Това оказва пряко влияние върху развитието на духовната култура и в частност на структурата и съдържанието на университетското образование. Не случайно идентични процеси се развиха в промяната на законодателната рамка за висше образование: нови закони в 1990 г. и 1995 г. и много допълнения след това, автономия на висшите училища, акредитацията им, демократизация на университетския живот и управлението му, нова роля на студентите, създаването на частни висши училища и други.

- Идентична е ролята на системите за университетско образование в образователната структура на населението в двете страни. Масовизацията на висшето образование доведе до положителна промяна в степента на образованост на хората. Едновременно с това масовизацията доведе и до развитието на идентични негативни процеси.

- И в двете страни като един от най-важните съдържателни въпроси на университетското образование се очерта въпросът за неговото качество и то във всички негови дейности – учебен процес, научни изследвания, квалификация на кадрите след завършване на висшето образование като преход към учене пред целия живот, реализация на студентите. В учебния процес масово навлязоха информационните технологии, обучението с интерактивни методи, базиращи се на индивидуалния подход на работа

Създадоха се национални държавни органи за акредитация и оценяване на висшите училища, както и вътрешни системи в самите училища за оценяване на качеството.

- Идентични процеси се развиват в приема на студентите във висшите училища на Монголия и България. Извършва се преход от прием чрез изпити в самите университети към класиране според резултатите от средното образование, показани на държавните зрелостни изпити.

- Сходни са периодите на продължителност на обучението в различните образователни степени – колежанско образование, бакалавър, магистър, доктор.

- И в двете страни в университетите и колежаите работят едни от най-подготвените кадри от гледна точка на научна, педагогическа и методическа подготовка и на психологическа устойчивост. Едновременно с това се очертават и сходни негативни процеси – застаряване на преподавателските кадри, отлив на млади хора от научната и преподавателска кариера, нисък социален статус и други.

- Бурните социални процеси, особено в икономическата сфера пораждаат и в двете страни все още непреодолян дисонанс между системите за университетско образование и нуждите на пазара на труда.

- Демократизира се управлението и цялостния живот във висшите училища на Монголия и България в съответствие със съвременните глобални процеси в света, касаещи двете страни.

- Като един от най-важните сходни проблеми в този двадесетгодишен период се очерта недофинансирането на висшето образование, обусловено най-вече от недостатъците в икономическото развитие на двете страни, слабо търсене на допълнителни финансови източници и други сходни причини.

Като цяло можем да кажем, че независимо от някои исторически и съвременни различия в развитието на Монголия и България, в университетското образование на двете страни преобладават сходните процеси и прилики. Това най-вече се отнася до общите тенденции в тяхното развитие :

1. Издигане ролята на университетското образование в социалния живот.
2. Масовизация на висшето образование .
3. Демократизация на цялостния университетски живот и най-вече на неговото управление.

4. Ново качество на учебния процес и масово навлизане на новите информационни технологии в него.

5. Най-важната тенденция е деидеологизирането на вътрешно университетския живот, касаещо както съдържанието на учебния процес, така и взаимоотношенията студенти – преподаватели и всичко друго.

Висшето образование през тези 20 години остана светско, независимо от идеологии и политически доктрини, осъществявано в съответствие с общочовешките ценности и националните традиции.

Заедно с основните сходства на университетските образователни системи в Монголия и България се открояват и някои различия:

- В Монголия с реформата от 2010 г. върви процес на обединяване на няколко държавни висши училища. Мисля, че в материалите на Световната банка се препоръчва такъв подход и в България – не закриване, а обединяване на висши училища.

- Друга разлика е в много големият брой на частните университети в Монголия, в сравнение с България.

- Реализацията на студентите от частните университети в Монголия не е на добро равнище и те не винаги са добре посрещнати на пазара на труда. Студентите, завършили частните висши училища трудно намират работа по изучаваната специалност. Не знам в България да има такава разлика.

- Мисля, че финансирането на монголските държавни университети е на по-добро равнище от българското. Държавата отделя много средства за развитието на университетското образование. Освен това държавата подпомага частично във финансово отношение и частните университети.

Сигурно има и други разлики, нямам претенции за изчерпателност.

Трябва да се отбележи, че въпреки посочените различия, сходствата в системите на университетското образование в Монголия и България създават възможности за бъдещо ползотворно сътрудничество, което би могло да се осъществява в следните основни направления:

- Обмен на преподаватели от висши училища;
- Обмен на студенти от сродни специалности за обучение за по- кратък период по дадена тема или за практика и стаж;

- Обмен на научна литература – главно на руски и английски език. За България у нас има много оскъдна информация – книги, вестници, списания, научна и художествена литература. Малко млади хора са запознати с историята и съвременното развитие на България и затова малък брой студенти и докторанти се ориентират да учат тук;

- Може да се разработват общи научни проекти между преподавателите от двете страни и на тази основа да се издават общи научни публикации. България може да ни бъде много полезна като член на Европейския съюз.

- Във връзка с проблемите на реализацията на завършилите своето обучение студенти, може да се осъществи обмен на информация между кариерните центрове на университетите в двете страни.

- А защо не, в перспектива и откриване на филиали на сродни висши училища в двете държави.

След 1990 г. имаше един период повече от 10 години, в който отношенията ни бяха епизодични. Но в последните години има едно положително обновление на академичното сътрудничество.

Вероятно има, а и бъдещето ще подскаже и други възможности за взаимно по-добро опознаване и съвместни дейности в по-нататъшното развитие на системите за висше образование в двете страни.

Университетите през XXI век имат да изпълняват важни функции – да дават качествено висше образование и да създават разнообразни форми за повишаване образованието през целия живот. Тези задачи откриват нови възможности пред висшите училища. В условията на демографска и икономическа криза те са регионални центрове за културна, образователна и научна дейност и най-важен фактор за бъдещото развитие.

Всички научни изследвания за управление на обществата поставят на първо място хората, тяхната образованост и изграждане като личности. Незаменима в това отношение е ролята на университетското образование, което му придава приоритет в развитието на съвременните общества.

Приноси

Обобщено могат да се изведат следните основни приносни моменти в дисертационния труд, а именно :

1. Направен е опит за сравнителен анализ на системите за висше образование в две на пръв поглед много различни държави – България и Монголия :
 - в исторически аспект до 1990 г.
 - в съвременен аспект – като политики в сферата на висшето образование и основни тенденции в тяхното реализиране.
2. На основата на селектирана фактология са направени анализи, които показват някои основни сходства в образователните политики на България и Монголия.
3. Проследено е за първи път изграждането и актуалното състояние на системата за висше образование в Монголия. Така се открива възможност за по-нататъшни изследвания в това отношение.
4. Уловени са някои от най-наболелите проблеми на висшето образование в двете страни, породени от сходни исторически процеси.
5. На тази основа в дисертацията са предложени възможности за бъдещо ползотворно сътрудничество в няколко основни направления на развитие на системите за университетско образование.
6. В заключението са посочени и някои виждания за бъдещото развитие на университетското образование в Монголия и България.

Публикации по темата на дисертацията:

1. Селенге, Туул. Университетското образование в България и Монголия (1990 г. -2010 г.). – сп. Педагогика. (под печат)

2. Селенге, Туул. Образованието в Монголия между историческата перспектива и модерността. Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, книга Педагогика, том 106, 2013. (под печат)
3. Селенге, Туул. Развитие на университетското образование в Монголия от 1990 г. до 2010 г. – Образование, кн. 4, 2013. (под печат)